

**O`ZBEKSTAN RESPUBLIKSI JOQARI HA`M WORTA ARNAWLI
BILIMLENDIRIW MINISTRLOGI**

**BERDAQ ATINDAG`I QARAQALPAQ MA`MLEKETLIK
UNIVERSITETI**

SOCIALLIQ PA`NLER KAFEDRASI

**Tariyx-huqiq fakulteti filosofiya qa`nigeliginin` 4-kurs studenti Mambetov
Nurjannin`
pitkeriw qa`nigelik jumisi**

**PITIRIM SOROKINNIN` JA`MIYETLIK-FILOSOFIYALIQ KO`Z-
QARASLARI**

**İlimiy basshı _____ siyas.i.k. G.Sherniyazova
Kafedra baslıg`ı _____ f.i.d. A.Berdimuratova**

NO`KIS 2014

Pitirim Sorokinnin` ja`miyetlik-filosofiyalıq ko`z-qaraları

JOBASI

Kirisiw.....

Tiykarg`ı bo`lim

I Bap. P.Sorokinnin` ilimpaz-izertlewshi sipatında qa`liplesiwiniń sotsiallıq tiykarları.....

1. P.Sorokin dawirindegi social ortalıq ha`m onıń ilimge kirip barıwı.....
2. P.Sorokinnin` teoriyalıq sotsiologiyası ha`m onıń ilimiy koncepciyaları.....
3. P.Sorokinnin` socioma`deniy o`zgerisler dinamikası teoriyası ha`m sotsial rawajlanıw ha`m social o`siwdin` derekleri.....

II Bap. P.Sorokinnin` sotsial stratifikatsiyası ha`m ilimde tutqan orni.....

1. P.Sorokin social stratifikatsiya xaqqında.....
2. O`zbekstan stratifikatsiyasında P.Sorokin teoriyasinin` sa`wleleniwi.....
3. Pitirim Sorokinnin` ilim ushın qılğan xızmetlerinin` a`hmiyeti.....

Juwmaqlaw.....

Qosımshalar.....

Paydalanılǵan a`debiyatlar dizimi.....

Kirisiw

Temanın` aktualıg`ı. Pitirim Aleksandrovich Sorokin – sotsiologiya tariyxındag`ı en` eruditsiyası ku`shli, qarama-qarsı ha`m ullı shaxslardın` biri bolıp tabıladı. Biraq, qanshelli paradoksal bolıwına qaramastan, onın` do`retiwshiliginin` a`xmiyeti ilim tarawında tolıq baxalanbag`an, teoriyalıq miyrası Rossiya ha`m sırt ellerinde tolıq ilimiy protsesske endirilmegen. Degen menen, P.Sorokin keyingi on jıllıqta alımlardın` dıqqatın o`zine tartpaqta. Bu`gingi ku`nde bull talantlı ilimpazdın` do`retiwshiligin, miynetlerin, kontseptsiyaların ha`m ideyaların ha`r ta`repleme ha`m dıqqat penen u`yreniw aktual ma`sele bolıp barmaqta.

Pitirim Sorokin 1889-jılı 23-yanvarda Vologda guberniyası Yarensk uezdi Turya awılında du`nyag`a kelgen. A`kesi onı shirkewde shoqıntırğ`annan keyin, episkop Pitirim hu`rmetine Pitirim dep at qoydı. Keleshekte ullı alım bolıp jetisetug`ın Pitirim Sorokinnin` ata-anası oqıtıwshılar edi, olar qıs aylarında usı jerde turatug`ın edi. A`kesi Aleksandr Prokopevich usta bolıp, shirkewdi restavratsiya islerinde qatnasatug`ın edi. Pitirim Sorokinnin` anası Pelageya Vasilevna bolg`an. Pelageya Vasilevna diyxanlar awladınan edi. Pitirim Sorokin shan`araqta ekinshi perzent edi. Onın` ajag`ası – Vasiliy 1885-jılta tuwılğ`an, inisi – Prokopiyy 1893-jılta tuwılğ`an.

Pitirimnin` anası 1894-jılı 7-martta Kokvitsı awılında a`lemnenn ko`z jumadı. Usı jerde Pitirimnin` inisi tuwılğ`annan keyin toqtag`an edi. Onın` o`liminen keyin Pitirim ha`m onın` ajag`ası Vasiliy a`kesi menen jasay basladı ha`m jumıs tabıw maqsetinde awılma-awıl gezip ju`rdi. Pitirimnin` inisi Prokopiyydi anasının` a`japası Anisya Vasilevna Rimskix alıp ketedi, ol Rimya awılında turmıs joldası Vasiliy İvanovich penen birge jasaytug`ın edi.

Pitirimnin` a`kesi ha`dden tısqarı alkohol ishimliklerin ko`p ishetug`ın edi ha`m sonın` na`tiyjesinde aq qan keselligine duwshar bolg`an. Ol perzentlerin qattı qıynaydı, sonnan keyin balaları uydi ta`rk etiwge ma`jbur boladı. 1900-jılğ`a shekem yag`nıy o`limine shekem perzentleri a`kesi menen ushıraspaydı. Ag`a-

inilerdin` turmısı awmetli keledi olar usı jerde jaylasqan shirkewlerge bir qansha ikonalarǵa buyırtpalar qabıl qıladı.

Usı waqıtlarda Pitirim oqıwdı da esten shıǵarmaydı. Onın` aldın oqıwları sistemasız bolǵan bolsa endi Palevits awılında islep usı jerdegi mektepti tamamladı. Tez ku`nlerde Pitirim o`miri putkilley o`zgerdi. 1901-jılı guz aylarında ag`a-inilerdi Gam awılına jumısqa shaqırdı. Gam awılı shirkewinde a`kesi ta`repinen uzaq tuwısqanı bolǵan İvan Stepanovich Pokrovskiy olarg`a jaqınnan ja`rdem berdi. 1902-jılda Gam eki jıllıq mektebine okıwg`a kiredi. 1904-jılı 2-iyunda joqarı baxalar menen Gam ekinshi da`rejeli mektebin tamamlap, Kostroma guberniyasında jaylasqan Xrenovsk shirkew-oqıtıushılar mektebine jollama aladı.

On bes jasında Pitirim Sorokin aktiv revolyutsioner sıpatında eserlar partiyasına ag`za boladı. 1906-jılda ja`miyetlik-siyasiy iskerligi ushın qamaqqa alındı. Onın ko`z-karasında keskin burılıslar bola basladı. Diniy aqidaparastlıq, rus pravoslav teologiyasınan uaz keship, ta`biyiy-ilimiy filosofiyalıq ilimiy-evolyutsion teoriyasına qızıǵıwı kusheydi. Sotsiologiyalıq ha`m demokratiyalıq ideyalarg`a qızıǵa basladı. Ol ko`birek integral ha`m idealistlik jo`nelislerge, sonın` ishinde, «individualizm ushın gu`res», «jasaw ushın gu`res» ekonomikalıq emes printsippler sıyaqlı sotsial protsessler determinatsiyası ha`m adam xulqı kibi ma`selelerge u`lken itibar berdi.

Sotsiolog P.A.Sorokin pikirinshe, «İnsan sotsiallıq organizm bolıp, tabiyattag`ı barlıq tiri organizm sıyaqlı jasaw ushın a`xmiyetli bolǵan barlıq sharayatlarg`a za`ru`rlik sezedi». Xu`kumetimiz ta`repinen ma`xa`lle ma`selesine itibar qaratılıp atırg`anlıǵının` sebeplerinen biri ol ja`miyetlik baylanıslılıqtı qa`liplestiriwshi ha`m insanlardı sotsiallıq topar sıpatında baylanıstırıwshi protsesslerdin` usılı bolıp tabıladı. Bull protsessler:

A) tamırlar;

B) mu`na`sebetler;

V) aktivlik.

Bull jag`daylar insanlardı ja`ne de birlestiredi.

Qa`dingi grekler demokratiya terminin islep shıqqan waqıtta ta`biyiy-ja`miyetlik protsessti itibardı qaratqan edi. Yag`nıy insanlar o`zleri jasap atırğ`an jerge ta`n bolğ`an imkaniyatlardı jaratadı. Demek, demokratiya – bull xalıq xa`kimiyatı yamasa xalıq basqarıwshı sıpatında massanın` tu`rli tabaqalarınin` sotsiallıq aktivligin na`zerde tutadı. O`z-o`zinen ko`rinip turıptı, xalıq qatnasatug`ın ha`m o`z sotsiallıq ma`nisin mu`mkin bolğ`ansha tolıq sa`wlelendire alatug`ın xalıqshıl sistema – bull o`zin-o`zi basqarıw sisteması bolıp tabıladı. Xalıq basqarıw sistemasında aktiv qatnasar eken, ol o`zinin` sotsiallıq-siyasiy iskerligin asırıp baradı, demek ol ja`miyettin` ruuxıy ha`m ekonomikalıq turmısına kirip baradı, ha`mde barg`an sayın onı ja`miyet keleshegi ha`m rawajı oylandırıp qoyadı.

Shaxstın` ja`miyetlik mu`nasebetlerge kirisiwi jıynalıp qalg`an problemalar ha`mde ha`r qıylı waqıyalar ha`m ha`diyseler tuurısında hu`kim ju`rgiziw yamasa juwmaq shıg`arıw imkaniyatın beredi. Bull jag`day o`z nawbetinde puqaralardıń siyasiy iskerlik rolinin` artıp barıwı ushın tiykar xızmetin atqaradı. Baqlawlar sonı ko`rsetedi, yag`nıy ma`xa`lle mu`nasebetlerinde barlıq qatlamlardag`ı insanlardın` qatnasıwı bir tegis jag`dayında keshedi. Bull bolsa ja`miyette orta qatlam mu`nasebetlerine kirisiw na`tiyjesinde ma`xa`llenin` adamlar turmısına jaqınlıg`ı, xalıqtın` turmıs ta`rizi ha`m ku`ndelikli turmısı menen uyg`ınlıg`ı ko`p ta`repten ja`miyette demokratiyalıq protsesslerdi teren`lestiriw imkaniyatların ja`ne de tezlestiredi.

Adamlardıń is-ha`reketi, waqıya-ha`diyselerge ha`m ha`r qanday jan`alıqqa tiyisli mu`nasebeti, en` aldı menen joqarı a`dep-ikramlılıq, ata-babalarımızg`a ta`nlik, qıyın ha`m quramalı wa`ziyatlarda shaxsiy ma`plerden ulıwma`ma`mleket ha`m ulıumaxalıq ma`plerin u`stin qoyıw, ja`miyet ushın jasaw sıyaqlı insaniy pazıyletlerge qaratılğ`an.

A`sirese, Sorokinnin` pikir ha`m teoriyası ha`zirgi dawirde mashqalalı temalardan biri, sebebi ol sırt ma`mleketlerdin` XX-XXI a`sir tariyxıy sharayatlarına baylanışlı, atap otetug`ın bolsaq u`shinshi mın` jıllıqta global – sotsiallıq krizis penen baslanıp a`sir dawamında ja`miyettin` barlıq tarawların o`z

ishine qamtiydi. Krizistin` tiykarg`ı ko`rinisi bull, ma`deniyattin` krizisi, insaniyattin` sotsiallıq ha`m ta`biyy qorshag`an ortalıqtın keskin to`menlewi, du`nyada sotsial ten`sizliktin` teren`lesiwi, adamlar arasındıg`ı qarama-qarsılıqtın` ku`sheyiwi, insan ha`m texnikanın`, sotsiallık pessimizm ha`m isenimsizlik ideyalarının` tarqalıwı x.t.b. P.Sorokin bull boyınsha isenimli filosofiyalıq kontseptsiya usındı ha`m jarattı. O`zinin` bir qansha zamanlaslarınan parıqlı rawishte P.Sorokin dawir krizisin, insaniyat tsivilizatsiyasının` qırılıwının` aldı dep esaplamadı. Sotsial optimizm ta`repdarı retinde, ol o`zinin` siyasiy isenim ha`m ko`z-qarası menen maqsetli rawishte, krizisli sharayattı jen`iwdin` usıl ha`m sha`rtlerinin` sorawlarına juwap izledi, ja`miyet rawajının` jan`a shıg`ıw jolların izledi.

P.Sorokin pikiri boyınsha ja`miyet rawajının` belgili «Faktorlar teoriiyası» ha`m onın` pozitsiyası ta`repinen ja`miyet rawajının` subektiv faktorlarının` roline itibar berdi, atap aytqanda, insannın` xaqıyqatlıktı do`retiw ha`m o`zgertiwdеgi qatnasına. Sol ushın onın` sotsial kontseptsiyası ayqın ko`rinisli antropologizm ha`m gumanizm menen xarakterlenedi, insannın` tsivilizatsiya rawajlanıwının` bag`darın o`zgerte alıw uqıbına isenim, keleshekte pu`tkil insaniyatqa qawipsizlikti ta`miynlewden ibarat.

O`zinin` a`jayıp pikirin do`retiwde, Sorokin ta`biyat ha`m ja`miyettin` negizin talqılawda, onın` rawajlanıw nızamlıqların ko`rseterinde, birta`replemelik ha`m u`stirtin ko`z-qarasınan awlaq boldı. Bull ma`selelerdi sheshiwde alım o`zinin` metodologiyasında quramalı sotsial shınlıktı pikirlewde integrallıq bag`darın usındı. Belgili printsipti basshılıqqa alg`an xalatta, P.Sorokin adamlardıń sotsial tozg`ıwına su`yenip emes, baylanıs, birlik ha`m o`z-ara bag`ınınqılıktı o`zine aktsent etip aldı. Sorokinnin` do`retiwshiliginde biyik universalizm ha`m teren` professionalizm, izbe-izlik penen kelgen teoriya ha`m xareketтеgi gumanizm, joqarı morallıq standartlar ha`m intellekt ku`shi, taza xalatta birikken.

Xa`zirgi dawirge shekem Sorokinnin` teoriyalıq miyrası o`zinin masshtablıg`ı ha`m ko`p qırlıg`ı menen ta`n qaldıradı. Bunda ga`p onın` qaleminen

do`relgen miynetlerdin` ko`pliginen emes, ba`lkim onin` ha`r tarepleme mazmun baylig`ının` san-sanaqsızlig`ında, aqır-aqıbetinde insaniyat iskeriliginin` birden-bir tarawı izertlewshinin` na`zerinen is ju`zinde shette qalmadı.

Rus ha`m shet el a`debiyatlarında haqıyqatında ha`m Sorokindi sotsial filosof sıpatında ko`rsetetug`ın arnawlı, ju`da u`lken, monografiyalıq miynet joq. Sonın` menen birge, onin` ilimiy-teoriyalıq miyrası tek g`ana entsiklopediyalıq ko`p qırlı emes, ba`lkim onin` miynetleri filosofiyalıq bag`darlang`an ha`m izertlenetug`ın mashkalag`a tiykarlang`an. A`lbette Sorokin danqlı sotsial-filosof bolmadı, onin` tiykarı ilimiy jumısı sotsiologiya boldı. Biraqta og`an ayrıqsha dıqqat awdara turıp Sorokin tariyxıy ha`m ekonomikalıq ilimler menen de shug`ıllandı, psixologiya, tariyx ha`m ma`deniyat teoriyaları menen jaqınnan tanısıp bardı.

P.A.Sorokin do`retiwshiligin izertlewshin` aktualıg`ın ko`plegen faktler menen tastıyqlaw mu`mkin. Birinshi na`wbette P.Sorokin ilimiy iskerliginin` jeterli da`rejede tolıq izertlenbegenligin` aytıp otıw za`rur. Bull jag`daydı to`mendegi wa`ziyatlar menen tu`sindiriwge boladı.

Pitirim Sorokin Evropa, Aziya ha`m Amerika ma`mleketlerinde qayta-qayta basılıp shıqqan 40 tan aslam kitaplar, ko`plegen ocherkler ha`m 200 den aslam maqalalar jazdı; onin` miynetleri du`nyanın` 48tiline awdarılğ`an, biraq watanında 60-jıllarg`a shekem Rossiyada 1922-jılğ`a shekemgi waqıtta basılıp shıqqan kitapların` qayta basılıwı bılay tursın, ha`tteki onin` amerika dawirindegi birde bir kitabı basılmadı ha`m rus tiline awdarılmadı. Bull fakt Pitirim Sorokin o`zin ju`da qapa qıldı. «Elege shekem menin` tomlarımnın` hesh birewi rus tiline awdarılmadı, al menin` sha`kirtlerim bolğ`an Parsons, Merton, Bekker ha`m basqalardın` kitapları menin` ideologiyam ha`m teoriyama qarag`anda anag`urlım «burjuazlı» ha`m konservativli bolıwına qaramastan rus tiline awdarıldı ha`m basılıp shıqtı - dep Moskvag`a jiberilgen xatlardın` birewinde o`kinish penen jazğ`an edi».<sup>1</sup> 1968-jılda (P.Sorokinnin` du`nyadan o`tken jılı) uzaq dawam etken og`an bolğ`an itibarsızlıktan son` onin` kontseptsiyası boyınsha birinshi eki

¹ Мертон Р. Фрагменты из воспоминаний // СОЦИС. 1992. №10, 133 б.

kandidatlıq dissertatsiyasının` jaqlap shıg`ılıuın onın` «Watanına qaytıuının`» baslanıwı dep esaplawg`a boladı. Keyinshelik, tek g`ana bunday dissertatsiyalardıń dizimi ko`beyip qalmastan, al sonın` menen bir qatarda dawirlik baspada onın` do`retiwshiligine bag`ıshlang`an maqalalar sanı da artıp bardı, onın` kitapları basılıp shıg`a basladı.

H`azirgi waqıtta onın` ilimiy do`retiwshiligi u`yrenildi dep aytıwg`a boladı, biraq, degen menen, u`yreniliwi - keleshek isi bolg`an ko`plegen «aq daqlar» bar.

İlimpazdın` ilimiy do`retiwshiliginin` jeterli da`rejede u`yrenilmegenligin amerikalıq ilimpaz R.Merton da o`z intervyusinde aytıp o`tken: «...P.Sorokin biografiyasının` faktları haqqında so`z etkenimizde, oqıwshılar ushın, a`sirese rus oqıwshıları ushın alımnın` ilimiy do`retiwshiligi teren` tanıs emes».<sup>1</sup> Bu`gingi ku`nnin` wazıypalarınan biri - bull probeldı tolıqtırıwdan ibarat.

İzertlewdin` jetkiliksizligi onın` Batısta bahalanbag`anlıg`ı, Batıs alımları ta`repinen P.Sorokinnin` ideya ha`m teoriyalarınin` biyparıq qaralıwı, bizin` pikirimizshe, mu`nasipsiz ta`rizde itibardan shette qalıwı menen beligilenedi.

«Aytıp o`tıuımız kerek, bu`gin AQShta P.Sorokinge qızıg`ıwshılıq bar, biraq ju`da sheklengen. Bunı onın` ilimge qosqan ulesi emes, al danalıg`ına xayran qalıw dep atawg`a boladı».²

P.Sorokin do`retiwshiligi boyınsha Batısta ko`plegen kritikalıq miynetler bar ha`m iskerliginin` amerika dawiri ju`da jaqsı izertlengen. Ha`zirgi waqıtta qızıq wa`ziyat ju`zege kelgen: Rossiyada P.Sorokin do`retiwshiliginin` Rus dawiri jaqsı izertlengen, bull Rossiyada onın` «batıs» miynetlerinin` joqlıg`ı ha`m basqa da joqarıda keltirilgen sebepler menen baylanıslı boldı; AQShta u`lken itibar Amerika dawirine qaratılğ`an edi, ulıuma alg`anda, Rus dawiri shet el alımlarına biografiyalıq plandı esapqa almag`anda, teoriyalıq planda qızıq emes edi. Bull eki informatsion teoriyalıq bloktı birlestiriw P.Sorokinnin` do`retiwshilik miyrasın real ha`m tolıq bahalawg`a mu`mkinshilik beredi.

¹ Мертон Р. Фрагменты из воспоминаний // СОЦИС. 1992. №10, 132 б.

² Sol jerde, 132 б.

P.Sorokinnin` ja`miyetlik filosofiyalıq ko`z-qarasların u`yreniwdin` aktualıg`ın tastıyqlawshı ja`ne bir fakt bull onın` ideyalarınin` ha`m boljawlarınin`, a`sirese ha`zirgi waqıtta du`nyada ju`z berip atırg`an waqıyalarg`a baylanışlı boljawları u`lken a`hmiyetke iye bolıp tabıladı. Bull jag`day ha`m Rossiya ha`m shet el ilimpazları ta`repinen ta`n alınbaqta.

«Men Soroking`a onın` o`tmishtegi sotsiologiyadag`ı emes, al bu`gingi ku`n sotsiologiyasındag`ı jetiskenlikleri ushın ju`da minnetdarman, onın` ko`plegen miynetleri bu`gingi jag`dayımızdın` tiykarg`ı yamasa a`hmiyetli aspektlerin ashıp beredi. Bull Rossiyag`a da, AQShqa da tiyisli...».¹ (Edvard Tirikyan).

«Ol ja`miyettin` jan`a ko`rinisinin` tiykarı berilgen onlag`an monografiyalar jazıp qaldırdı, keyingi ju`z jıllıqta ja`miyet rawajlanıwın belgilep beriwshi tiykarg`ı tendentsiyalar ha`m alternativalardı islep shıqtı. P.Sorokinnin` ko`plegen boljawları bir neshe on jıllıqlar dawamında tu`siniksiz bolıp keldi; tek g`ana bu`gin olardıń haqıyqıy mazmunı ha`m prognostikalıq ku`shi a`ste-aqırın anıqlanıp barmaqta».²

«Ha`zir tastıyqlaw mu`mkin, P.Sorokin bizin` ilimimizdin` annalındag`ı en` uzaqtı ko`re biliwshi ha`m kritikalıq shaxs».³

1969-jılı, Amerika sotsiologiyalıq assotsiatsiyasının` sezinde ko`plegen jas amerikalıq sotsiologlar (Djonston olardı «sotsiolog-dissidentler» dep ataydı) «Sorokin tiri!» degen jazıwı bar ko`kirek nıshanların tag`ıp ju`rgen. Bull haqıyqatında da solay, sebebi ol ha`zir de ilim ha`m ja`miyetlik turmıstın` ko`plegen problemaları boyınsha bizlerdin` aktual sa`wbetshimiz bolıp qalg`an.

İlimpaz tuwılğ`an ku`ninin` 110 jıllıg`ına bag`ıshlang`an xalqara ilimiy simpoziumda (fevral 1999), ilimpazlar ta`repinen XXI a`sirde «sorokin renessansı» bolatug`ınlıg`ı ayıldı, «...sebebi onın` do`retiwshiliginde joqarı professionlizm ha`m ha`ıyqıy gumanizm, dana tu`sindiriwshi teoriya ha`m ta`sir etiwshi

¹ Бондаренко В.М. Питирим Сорокин и социокультурные тенденции нашего времени // СОЦИС. 1999. №6, 139 б.

² Яковец Ю.В. Великие прозрения Питирима Сорокина // СОЦИС. 1999. №6, 3 б.

³ Джонстон Б.В. Питирим Сорокин и социокультурные тенденции нашего времени // СОЦИС. 1999. №6, 14 б.

texnologizm, qa`driyat standartları ha`m intellekt ku`shi garmoniyalı tu`rde birlesken edi».¹

Joqarıda keltirilgen barlıq fakt ha`m tendentsiyalar, P.Sorokin do`retiwshiligin ha`m onın` ja`miyetlik filosofiyalıq ko`z-qarasların qarap shıgıwdın` ha`m izertlewdin` aktualıg`ın ko`rsetedi.

Temanın` izertleniw da`rejesi ha`m a`debiyatlar analizi. A`debiyatlar analizin Pitirim Sorokinnin` o`zine tiyisli miynetlerdin` analizinen baslaw za`rur.

Aldı menen onın` «Sotsiologiya sisteması» dep atalg`an eki tomlıg`ın yadqa tu`sirip o`tiw lazım. Bull shıg`arma biografiyalıq xarakterdegi materialg`a iye. Ol jerde «SOTSİS» jurnalında basılıp shıqqan Lipskiy A.V., Krotov P.P. lardın` «Pitirim Sorokin biografiyasında «Zıryan izleri» maqalası menen uqsaslıq ta`repleri ju`da ko`p. 2 Tom V.V. Sapovtın` Sorokinnin` iskerligi ha`m sotsiologiyalıq bilim strukturası xaqqındag`ı qosımsha informatsiyalar tu`rindegi kommentariyaların o`z ishine alg`an. Ekinshi tom aqırındag`ı Sorokin dawirleslerinin` kitap xaqqındag`ı retsenziyaları ha`m kritikalıq pikirleri ayırıqsha dıqqattı tartadı.

«Sotsiologiyanın` ulıwma ha`mmege tu`sinikli oqıwlıg`ı. Ha`r tu`rli dawirdegi maqalalar» shıg`arması «Sotsiologiya sisteması» eki tomlıg`ının` qısqasha tu`sindirmesi bolıp tabıladı ha`m u`shinshi tomnın`, ol da qısqasha, bası bolıp esaplanadı. Bunnan tısqarı, Sorokinnin` maqalaları da orın alg`an, tiykarınan, onın` rus dawirindegi, al amerika dawirinen tek g`ana 2 maqalası «Ta`biyat qushag`ında» (1923) ha`m «Uris sebepleri ha`m tınıshlıq sha`rtleri» (1944).

P.Sorokinnin` «teoriyalıq ko`z-qarasların` evolyutsiyasın» suwretlewshi Sapovtın` kritikalıq maqalası bazı bir anıqsızlıqqa iye. Ol Sorokin evolyutsiyasın marksizmnen idealizmge otıw sıpatında qaraw mu`mkin dep jazadı. Biraq, aytıp otıw kerek, marksistlik ideologiya P.Sorokinge hesh qashan ju`da jaqın bolmag`an, onın` o`zi de o`z siyasiy prioritetlerin da`rhal anıqlag`anlıg`ın aytqan – bull sotsialist-revolyutsionerler partiyası (eser). Ol marksistler ja`miyetine «kiriwge»

¹ Бондаренко В.М. Питирим Сорокин и социокультурные тенденции нашего времени // СОЦИС. 1999. №7, 138 б.

ha`reket qilg`an ha`m ha`tteki arza da jazıp ju`rgen (onı qabıllamag`an), biraq bull fakt P.Sorokinnin` olardin` printsiplerin ha`m ideyaların qollap-quwatlag`anlig`ın an`latpaydı, onın` u`stine ol marksistlerdin` kritigi edi.

«Adam. Tsivilizatsiya. Ja`miyet» kitabı – oqıwshılarg`a ilimpazdın` sheksiz do`retiwshiligin ashıp beriwshi en` jaqsı kitaplardan biri bolıp esaplanadı. Bull kitapta P.Sorokinnin` ko`plegen tiykarg`ı miynetlerinin` u`zindileri jıynalg`an. Bular: «Uzaq jol», «Revolyuetsiya sotsiologiyası», «Sotsial ha`m ma`deniy mobillik», «Bu`gingi ku`n krizisi», sonday-aq, bull kitap qol jazba miyrasınan bir neshe miynetlerdi o`z ishine alg`an. A.Yu.Sogomonovtın` «Sorokinnin` tag`diri ha`m boljawları» atlı miynetindegi alg`ı so`zinde biografiyalıq informatsiya ha`m onın` tiykarg`ı ideyası bolg`an – integral sintezdin suwretleniwi orın alg`an.

«Bizin` dawirimizdin` tiykarg`ı tendentsiyası» atlı kitabı onın` «Sotsial ha`m ma`deniy dinamika» atlı to`rt tomlıg`ın oqıwshılar ushın adaptatsiya bolıp tabıladı, qosımsha teoriyalıq informatsiyalardı o`z ishinde qamtıg`an. «AKSh ha`m SSSRdın` aralas sotsioma`deniy tipke jaqınlasıwı», ha`m onın` do`retiwshilik altruizm kontseptsiyası haqqındag`ı «Muxabbattın` sırlı energiyası» besinshi bapların ayırıqsha atap otıw kerek. Bull kontseptsiya «SOTSİS»tin` 1991 jılğ`ı №8,9 sanlarında Sapovtın` kommentariyası menen tolıq o`z sa`wlesin tapqan. Sonın` menen birge, bull jerde T.S.Vaselevanın` obzorlıq kritikalıq statyası orın alg`an, onın` qa`diriligi sonnan ibarat, bul maqalada Sorokin, Danilevskiy, Shpengler, Toynbilerdin` tsikllık teoriyalarının` parallelleri ha`m ayırmashılıqları ju`rgizilgen, bull – salıstırmalı xarakterdegi biybaxa informatsiya bolıp tabıladı.

Sotsiologiya tariyxı boyınsha okıulıklarda ju`da ko`p sandag`ı informatsiyalardı alalmadıq.

S.S.Novikova ozinin` «Rossiyada sotsiologiya rawajlanıuının` tariyxı» atlı oqıw qollanbasında, onın` tiykarg`ı etapların ko`rsetip, P.Sorokindi neokantiantshılar mektebinde ekinshi etapta (1890-j. XX a`sir basları) eske tusiredi.

Na'ubettegi oqıwlıq «XIX-XX a'sirlerdegi rus sotsiologiyasının` tariyxı» P.Sorokinge 9 baptı bag'ıshlaydı, bunda ilimpaz bixevioristlik sotsiologiyasının` wa`kili sıpatında qaraladı.

P.Sorokinnin` o`zinin` «Menin` filosofiyam - integralizm», «Sotsiologiya keshe, bu`gin, erten`», «Urıstın` umıtlıg`an faktorı» atlı maqalaları ilimpazdın` teoriyalıq ideyalarınin` tiykarın tolıq tu`siniw ushın ju`da paydalı.

P.Sorokin ideyaların analiz islew ushın İ.A.Golosenkonın` «P.Sorokin sotsiallık ta`rtiptin` ishki buzılıwları haqqında» ha`m Yu.V.Yakovtstın` «Pitirim Sorokinnin` ullı boljawları» atlı maqalaları biybaxa. Korsetilgen maqalalardıń ekinshisi Sorokin boljawların bu`gingi ku`n reallıg`ına «salıstırıp» ko`riw ha`reketin o`z ishine alg`an.

70-jıllardıń ortalarına kelip ha`m Rossiyada basıp shıg`arılğ`an bir qatar maqalalarda ol O.Shpengler ha`m A.Toynbılar sıyaqlı burjuaziya sotsial ideologı ha`m organistikalıq saplası dep qaraldı.

P.Sorokinnin` ilmiy teoriyalıq miyrası Rossiya ha`m shet ellerinde ha`zirgi dawirde arnawlı sabaqlıq bola basladı. P.Sorokinnin` o`miri ha`m on jılğ`a shamalas ilimiy do`retiwshiligi o`tken a`sirde Rossiyada ideologiyalıq ha`m siya`siy maqsetlerde urıs dawiri ha`m onnan keyingi dawirde kriziske ushıradı, quwdalandı ha`m ju`zege shıg`arılmadı, onın` ja`miyet haqqındag`ı ilimge qosqan u`lesi itibardan shette qaldı.

Jumis obekti: P.Sorokinnin` ilimiy miyrası ha`m do`retiwshiligi.

Jumis predmeti: P.Sorokinnin` ja`miyetlik filosofiyalıq ko`z-qarasları.

Jumis maqseti: P.Sorokin ilimiy iskerligindegi tiykarğ`ı teoriyalıq bag`darlardın` xarakteristikasını sa`wlelendiriw.

Jumis wazıypası: İлимпaz haqqında tiykarğ`ı biografiyalıq mag`lıwmatlardı beriw.

P.Sorokin do`retiwshiligindegi ilimiy jumısta berilgen teoriyalıq bag`darlardın` ha`r birinin` tiykarın sıpatlaw ha`m ashıp beriw.

**Pitkeriw qa`nigelik jumısımızdın` teoriyalıq ha`m metodologiyalıq derekleri** izertlewdiń obekti, predmeti, maqset ha`m wazıypaları menen

aniqlanadi. Sistemaliq izertlew metodologiyasidan, teoriyalıq modellestiriw, adamzattın rawajlanıwında insan ha'm ja'miyettin dialektikalıq birligi metodları jumıstı jazıwda bassılıqqa alındı. Sotsiallıq filosofiya, filosofiya, sotsiologiya ha'm basqa da tarawlardagı aling'an teoriyalıq juwmaqlardan, izertlewlerdin na'tiyjelerinen paydalandıq.

Pitkeriw qa'nigelik jumısızdın teoriyalıq ha'm praktikalıq a'hmiyetin izertlew barısında aling'an na'tiyjelerdi ha'zirgi zaman lokal ha'm globalıq problemaları boyınsha arnawlı kurslardı o'tkende, sotsiallıq filosofiya, sotsiologiya kursların oqıtqanda, ken' ja'miyetshilik arasında u'git-na'siyatlaw jumısların ju'rgizgende qosımsha material retinde ken'nen paydalanıwg'a boladı.

Pitkeriw qa'nigelik jumısının strukturası kirisiw, 6 paragraftı o'z ishine qamtıg'an 2 bap, juwmaqlaw, qosımshalar (jumıstın tiykargı mazmunın sa'wlelendirgen slaydlar) ha'm paydalanılğ'an a'debiyatlar diziminen turadı.

I Bap. P.Sorokinnin ilimpaz-izertlewshi sipatında qa'liplesiwinin sotsiallıq tiykarları

1. P.Sorokin dawirindegi sotsial ortalıq ha'm onın ilimge kirip barıwı

Rossiyada sotsiologiyalıq ideyalar ulıwmaja'xan sotsiologiyalıq pa'ninin bir bo'legi sıpatında rawajlang'an. Izertlewshiler Rossiyada sotsiologiyalıq ideyalar rawajlanıwının 3 basqışın ajratıp ko'rsetedi. Birinshi basqış – XIX a'sir ortalarından 1918-jılğ'a shekem; ekinshi basqış XX a'sir 20-jılları basınan 50-jıllır aqırına shekem; u'shinshi basqış XX a'sir 60-jıllar basınan bizin' ku'nimizge shekemgi bolğ'an dawir.

Birinshi basqış, aldın-ala P.Lavrov (1828-1900) ha'm N.M.Mixaylovskiy (1822-1904) lar sıyaqlı iri sotsial oyshıllar iskerligi menen baylanıslı. Olar ta'repinen rawajlandırılğ'an sotsial ideyalar «subektiv sotsiologiya» atamasın alg'an. Bunday jo'nelistegi ideya P.Lavrovtnın 1870-jıldagı ataqılı tariyxıy xatında

birinshi ma`rte sıpatlap berilgen. «Subektiv sotsiologiya» ta`repları sotsiallıq rawajlanıw teoriyasın islep shıg`ıwg`a itibar berdi.

Lavrovtın` pikirinshe, sotsiallıq rawajlanıwdın` ma`nisi – ma`deniyattı qayta sho`lkemlestiriw: da`stu`riy tu`r, qatıp qalg`an sotsiallıq formalardı o`zgeriwshen`, joshqınlıqtı sa`wlelendiriwshi sistemalar ha`m mu`nasebetler menen almasıruw za`ru`r. Subektiv sotsiologlar ko`z-qaraslarında shaxs tiykarınan ha`reketke keltiriwshi ku`sh sıpatında g`ana emes, al sonın` menen birge ja`miyetlik turmıstın` o`lshemi de bolıp tabıladı.

Sotsiallık rawajlanıwdın` joqarı maqseti shaxstın` ha`r ta`repleme kamal tabıwı ushın xızmet qılatug`ın mu`na`sebetlerdi jaratıwdan ibarat.

Subektiv sotsiologiya menen bir qatarda, sol dawir sotsial pa`ninde sezilerli roldi M.M.Kovalevskiy (1857-1916) din` shıg`armaları atqardı. Kovalevskiy ilimiy teoriyasının` ma`nisi sotsial toparlar, klasslar ha`m xalıqlar arasındag`ı birdemlikler bolıp tabıladı.

Rossiyada sotsial pikirdi rawajlandırıwda sezilerli roldi Yu.Yasonnıń «Rossiya ha`m Batıs Evropa ma`mleketlerinin` siya`siy statistikası» shıg`arması atqardı. Sotsiologiyanı sıpatlaw, klasslar xaqında teoriyalarg`a bag`ıshlap Rossiya ilimpazları A.Bogdanov, V.Shumyatnikov, P.Sorokin, K.Taxraev shıg`armaları ju`zege keldi.

1918-1919 jıllarda Peterburg ha`m Yaroslavl universitetlerinde sotsiologiya kafedraları sho`lkemlestirildi.

P.A.Sorokin (1889-1969) iri alım ja`miyet a`rbabı bolıp, Rossiya sotsiologiyası rawajlanıwına u`lken u`les qostı.

Ekinshi basqışında teoriyalıq sotsiologiyanın` rawajlanıwı dawam etti. 1920-jıllarda P.A.Sorokin «Sotsiologiya shıg`armaları», 1922-jılda M.S.Solinskiydin` «Adamlardıń sotsial turmısı», 1922-jılda M.M.Xvostovtın` «Sotsiologiya shıg`armaları», 1928-jılda N.A.Buxarinnın` «Tariyxıy materializm teoriyası» shıg`armaları basılıp shıqtı. 1974-jıldan baslap qa`nigelestirilgen arnawlı «Sotsiologiyalıq izertlewler» jurnalı shıg`a basladı. 1988-jıldan baslap Moskva,

Leningrad, Sverdlovsk, Kiev universitetlerinde sotsiologiya fakultetleri iskerlik ko`rsete basladı.

Sovet sisteması da`wirinde tariyxtı materialistlik ko`z-qarastan tu`siniwge klasslıq ha`m partiyalıq jandasıwdı absolyutlestiriw aqıbetinde ulıwmasotsiologiyalıq nızamlılıq mazmunına zıyan jetkizildi. Ja`miyet rawajlanıwın bir ta`repleme, bo`rttırıp tu`sindiriw aqıbeti subektivizmge, volyuntarizmge alıp keldi. Sotsiologiya filosofiya ha`m basqa ja`miyetlik pa`nler sıyaqlı siyasatqa boysındırılıp, onın` xızmetkerine aylandırıldı. Sotsiologiyanın` tiykarg`ı sotsiallıq wazıypası belgili da`stu`rge salıng`an, aldınnan qatan` belgilengen siya`siy buyırtpanı atqarıwdan ibarat bolıp qaldı. Bull ideologiya shenberinen shıg`ıw qatan qadag`an etildi.

Solay etip, sol dawir sotsiallıq pa`nleri ushın metodologiyalıq tiykar qılıp alıng`an tariyxtı materialistlik tu`siniw baslı ideologiya edi. Ja`miyetlik sana ja`miyetlik turmıstı emes, al ja`miyetlik barlıq ja`miyetlik sananı belgileydi, degen materialistlik ma`niske iye bolg`an ulıwmasotsiologiyalıq nızamlılıqqa qarsı keliwshi rawishte is ju`ritildi.

Sovet awqamı dawirinde sotsiologiyanın` pa`n sıpatında rawajlanıwı ushın tolıq imkaniyat bolmadı. Bunın` tiykarg`ı sebebi demokratiyanın` joqlıg`ı, ja`miyetlik mu`nasebetlerge tek g`ana klasslıq, partiyalıq ko`z-qarastan qaralg`anlıg`ı boldı. Sotsiologiya bolsa tek tolıq demokratiya bolg`anda g`ana pa`n da`rejesinde a`mel qıladı. Sebebi, sotsiologiya ma`nis itibarı menen ja`miyet turmısının` o`z-ara baylanısı bolg`an siyasiy, ekonomikalıq, ruwxıy ha`m ja`miyetlik turmıs tarawları rawajlanıwı ha`m funksiional nızamların obektiv jag`ınan ulıwma analiz qıladı.

Empirikalık izertlew da`rejesinde alıng`an mag`lıwmatlar uyrenilip atırğ`anda obektin` unamsız ta`replerin de sıpatlaw mu`mkin.

Adamlardın` ma`mleket siyasatına, o`mir su`rip turg`an siyasiy rejimge mu`nasebetin, materiallıq turmıs da`rejesin, keypiyatı, umtılwları ha`m sol sıyaqlı mu`nasebetlerin sotsiologiyalıq izertlew arqalı bar bolg`an ja`miyetlik siyasiy

jag`day ju`zege shıg`arıladi. Tek toliq demokratiyalıq sistemada g`ana siyasiy ku`shlerdin` pikirler ren`-beren`ligine jol qoyıladi.

Sotsiologiyada izertlew na`tiyjesi qanday bolıwına qaramastan ilimiy tiykarlang`an ha`m obektiv xarakterde bolıwı talap qılınadı. Eger ma`mleket demokratiyalıq tiykarda basqarılmasa xa`kimiyat joqarısındag`ı siyasiy ku`shler ma`pine xızmet qılmaytug`ın ha`r qanday ilimiy sotsiologiyalıq izertlewden waz keshiledi ha`m ol qadag`an etiledi. Siyasiy ideologiyag`a boysındırılğ`an sotsiologiya o`zinin` ilimiyliğin jog`altıp subektiv, jasalma qa`siyetke iye bolıp qaladı.

1909-jılda P.Sorokin Sankt-Peterburg psixonevrologiya institutına oqıwğ`a kirgen edi. Sol jerde institut rektori V.M.Vexterev usınısına ko`re du`nyada ko`zge ko`ringen sotsiologlar De Roberti ha`m M.M.Kovalevskiyler menen birgelikte Rossiyada birinshi ma`rte 1919-jılda sotsiologiya kafedrasın ashtı. Sorokin sol kafedra menen jaqınnan baylanıs qıldı, bir qansha waqıt M.M.Kovalevskiydin` xatkeri de bolıp issledi. 1911-jılı Rus huqıqtanıwshılıg`ı fakultetine oqıwğ`a kirdi.

Pitirim Sorokindegı talant jaslıg`ınan aq ko`zge taslana basladı. Ele jigirmag`a da kirmegen jas jigittin` ilimiy maqalaları jurnallarda basılıp shıg`a basladı. 1913-jılda «jınayat ha`m jaza, qaharmanlıq ha`m sıylıq» temasında diplom jumısın qorg`ap shıqtı. Diplom jumısına ko`plep unamlı pikirler jazıldı. O`z dawirinin` ataqlı sotsiologı M.M.Kovalevskiy: «Keleshekte rus sotsiologiya kitapxanasında onın` bir tomı bolıp qalmaydı», - dep onın` jemisli do`retiwshiligine isha`ra qılğan edi. 1914-jılda «Sotsiologiyada jan`a ideyalar» atlı kitabı da basıp shıg`ıldı ha`m joqarı baha aldı. Universitetti tamamlag`annan keyin Pitirim Sorokin «Jınayat, huqıq ha`m sud protsessinde ka`siplik lawazım tayarlaw» kafedrasına jumısqa qabıl qılındı. 1915-jılda magistrlik imtixanların ayırıqsha bahalarg`a tapsırdı. Rus ja`miyettanıwshı alımları onın` talantı ha`m qabiletin joqarı bahaladı. 1917-jılda Petrograd universitetinde og`an dotsentlik lawazımı usınıldı. Onın` ilimiy basshısı ataqlı sotsiolog alım M.M.Kovalevskiy edi. Jas Pitirim sotsiologiyada integral usılğ`a ju`da qızıqtı ha`m integralizm jo`nelisi menen ken`nen shug`ıllandı. Keyinshelik bull og`an u`lken abıroy ha`m ataq

keltirdi. 1916-jılda ataqılı rus sotsiologı M.M.Kovalevskiy du`nyadan o`tedi. Rossiyada 1916-jıl «Kovalevskiy atındag`ı sotsiologiyalıq ja`miyet» du`zildi ha`m bull ja`miyet 1920-jılda Petrograd universitetinde sotsiologiya fakultetinin` ashılıwına alıp keldi.

Rossiyadag`ı siyasiy waqıyalar onın` ilimiy arızıw-a`rmanların a`melge asırıwg`a kesent berdi. Ol ja`miyet ha`diyselerine, ulıwma, ja`miyetlik protsesslerge ju`da u`lken dıqqat penen qaradı. P.Sorokin ja`miyettin` eki jag`dayın ajıratıp ko`rsetedi: birinshi, «normal», yag`nıy dawirdin` salıstırmalı turaqlılıg`ı (ja`miyet rawajlanıwının` bull jag`dayına bir tu`rdegi ja`miyetlik nızamlar muwapıq keledi) ha`m «wayranagershilik» (ja`miyettin` turaqlı emes dawiri ha`m dezorganizatsiyası – urıs, asharshılıq, epidemiya, revolyutsiya x.t.b.), «normal» dawirindegi sotsial nızamlar ha`reketi buzıladı. Sorokinnin` siyasiy iskerligi sa`wlelendirilgen shıg`armalarında onın` o`z tag`diri jatatug`ın edi.

1917-jıl Rossiyası sıyaqlı Sorokin o`miri de ko`plegen waqıyalarg`a bay boldı. İlimiy jumısların ha`m bir shetke qoyıp, revolyutsion protsesslerge aralasıp ketti. Ol ma`mleket Dumasına, waqıtsha hu`kimet iskerliginde aktiv qatnastı. Putkil Rossiya diyxanlar sezdin sho`lkemlestiriwshilerdin` biri boldı. Eser partiyasının` gazetaları bolg`an «Xalıq isi» ha`m «Xalıq erki» nin` redaktori boldı. Bir qansha waqıt A.F.Kerenskiydin` shaxsiy xatkeri bolıp ta isledi. Onın` sol jıllarda «Milliy avtonomiya ha`m ma`mlket birligi», «Basqarıw forması», «Ja`miyetlik ten`lik probleması», «Keleshek du`nya tiykarları», «Urıs sebepleri ha`m tınıshlıq ta`repke jol», «Monarxiya ha`m respublika ne?», «Sotsializmnin` ma`nisi» atlı shıg`armaları basılıp shıqtı.

Sol jıllarda bolsheviklerge qarsı shıg`ıwda ayıplanıp ja`ne qamaqqa alındı. Ol qamaqtag`ı dawirdi «o`limdegi o`mir» dep atadı. Erkinlik u`stindegi zorlıq hu`kimran bolg`an ja`miyette siyasiy iskerlik alıp barıw qıyın ekenligin an`lap, ilimiy iskerlikke qayttı. Ol birinshi Petrograd universitetine jumısqa kirdi. Keyin bolsa ekinshi Petrograd universitetinde isley basladı. Sonın` menen birgelikte basqa oqıw orınlarında da lektsiyalar oqıdı. Ol jan`a ilimiy jo`nelis «Watantanıw» kursın usındı. Bull kursta ta`biyiy ha`m gumanitar pa`nler sintezi o`z sa`wlesin

tabıwı za`rur edi. 1919-jılı Pitirim Sorokin Rossiyada birinshi sotsiologiya fakultetin sho`lkemlestirdi ha`m onın` birinshi dekanı boldı. 1920-jılda Sorokin universitetinde sotsiologiya pa`ninen birinshi professor boldı. Bull dawirde ol ken` ko`lemli oqıwlıqlar, sonın` ishinde, huqıq ha`m sotsiologiyadan qollanbalar jarattı. Sol jılı onın` eki tomlıq «Sotsiologiya sisteması» atlı iri kitabı basılıp shıqtı. Kitapta urıs, asharsılıq, revolyutsiyanı ulıwmalastırıwǵa ha`reket qıldı. 1922-jılı aprelde Petrograd universtiteti «Sotsiologiya sisteması» kitabı a`tirapında keskin tartısıw, diskussiyalar boldı. Onda sol dawirde ko`zge ko`ringen ja`miyettanıwshı alımlardan N.İ.Koreev, K.M.Toktarev, İ.M.Grevs, İ.İ.Lapshin, S.İ.Txorshevskiy, N.A.Gradesku shıǵıp so`ylep kitaptı rus sotsiologiyalıq mektebinin` en` u`lken jetiskenligi dep bahaladı. Sol ba`sekeden qalg`an stenogrammada avtor hu`rmetine uzaq qol shappatlawlar bolg`anlǵı jazılǵan. Sovet hu`kimetine birinshi sotsiolog professor jaqqadı. N.Buxarinnin` «Tariyxıy materializm teoriiyası» kitabına jazg`an pikirini sıltaw etip onı oqıtıwshılıqtan shetlestirdi.

2. Sorokinnin` teoriyalıq sotsiologiyası ha`m onın` ilimiy kontseptsiyaları

Sotsial filosofiyanın` fundamental metodologiyalıq ha`m teoriyalıq mashqalaları belgili rus oyshılı Pitirim Sorokinnin` (1889-1968) teoriyalıq sotsiologiyasında ayqınlasadı. Onın` ko`z-qarasları ko`plegen ilimiy miynetlerinde atap o`tilgen, sonın` ishinde «Sotsiologiya sisteması», «Revolyutsiya sotsiologiyası», «Zamanago`y sotsial teoriyalar», «Sotsial ha`m ma`deniy beyimlesiw», «Sotsial ha`m ma`deniy dinamika» atlı to`rt tomnan ibarat miyneti x.t.b. Bull miynetlerdin` bazıları Rossiyada, al bazıları bolsa do`retiwshilik o`mirinin` ko`pshilik bo`limin o`tkergen AQSh ta jazılǵan.

«Sotsiologiya sisteması» atamadag`ı miynetinde P.Sorokin «Tiykarlar ha`m basqarıw printsipleri»n tolıq tu`sindirip bayanlaydı. Onın` ma`nis-mazmunı to`mendegilerden ibarat. Birinshiden, sotsiologiya ta`biyiy pa`nler printsipinde du`ziliwi kerek. Vindelbband, Rikker ha`m basqalar neokantiantshılar sıyaqlı

qarama-qarsı «Ta`biyat haqqındag`ı ilim» ha`m «Ma`deniyat haqqındag`ı ilim» ler haqqında ga`p bolıwı mu`mkin emes. Ekinshiden, ilimge jag`ımpazlıq x.t.b. tu`sinikten kelip shıg`ıp jeke shaxstın` aralasıwına jol qoyılmawı kerek. U`shinshiden, sotsiologiya «obektiv distsiplina» bolıwı kerek, ol obektiv o`lshemge ruxsat etilgen adamlardıń haqıyqıy o`z-ara qatnasıqların u`yreniwi kerek. To`rtinshiden, sotsiologiya ilimiy da`liyllenbegen shema ha`m du`zilmelerdi payda qılıwı mu`mkin emes. Besinshiden, Sorokin materiallıq yamasa ruwhılıqqa tiykarlang`an qanday da bir filosofiyalıq monizmge qarsı shıqtı. Bunın` ornına ol dizbekli sotsial plyuralizmdi ko`terip shıqtı.

Ol O.Kont, E.Dyurkgeym ha`m basqa da bull bag`dardın` ko`rnekli wa`killeri tiykar salg`an sotsial pozitivizmnin` haqıyqıy ta`jiriybe ha`m ilimiy mag`lıwmatlarına su`yendi. P.Sorokin bulardı qorg`adı ha`m jan`a tariyxıy sharayatta rawajlandırdı, ja`nede jan`a ilimiy bilim da`rejesine ko`terdi. Ol teoriyalıq sotsiologiyanı sotsial analitika, sotsial mexanika ha`m sotsial genetikag`a bo`ldi.

Sotsial analitika sotsiallıq qubılıslardıń du`zilisi ha`m onın` formaların u`yrendi. Sotsial mexanika (yamasa sotsial fiziologiya) adamlardıń o`z-ara protsesslerinin` predmetine iye, - adamlardıń o`zin o`zi tutıw ja`ne qozg`atıwshı ha`m belgilewshi ku`shlerden ibarat. Sotsial genetika sotsial o`mirdin rawajlanıwın ha`m onın` ayırım ta`repleri ha`m institutların u`yrenedi.

P.Sorokinnin` pikirinshe, ja`miyetlik o`mir ha`m sotsial protsessler eki yamasa onnan ko`p sannan ibarat individlerdin` o`z-ara qatnasıqlarına tiykarlanadı.

Ka`sipti o`zgertiw yamasa is ha`reketti almastırıw menen, o`zinin` ekonomikalıq sharayatın yamasa siyasiy rolin almastırıw arqalı, insan bir sotsiallıq qatlamnan basqa qatlamg`a o`tedi. Bull protsessti P.Sorokin sotsial mobillik dep atadı ha`m bunın` gorizontal ha`mde vertikal sotsial mobilligin ayırıp ko`rsetti. Gorizontal mobillik bull bir sotsial qatlamnan ekinshisine o`tiw, al vertikal bolsa, ierarxialıq saptan o`zgeriwine ayıladı.

P.Sorokin islep shıqqan teoriya ha`m kontseptsianı tu`rli sotsiologlar bag`dar beriwge urındı. Olar «sotsial buzılıwdın` kontseptsiyası», «revolyutsiya

kontseptsiyasi», «agrarliq sotsiologiya», «konvergentiya kontseptsiyasi», «dinamikanin` sotsial ma`deniy teoriyasi», «sotsial stratifikatsiya teoriyasi ha`m mobillik», «integralizm», «sotsiologiyanning` tariyxiiy teoriyalik kontseptsiyasi», «tsikllik teoriya», «du`nya tsivilizatsiyasining` almasiw kontseptsiyasi» x.t.b. Bunday atamadag`i teoriyalar ko`p ha`m sanawdin` ma`nisi joq, olardın` tek ayırıqsha ha`m o`zine ta`n teoriyalardı ayırıp alıw kerek. Bundaylardı ajratıwg`a qol urg`an Moskva ma`mleketlik universitetinin` professorı V.P.Kultigin bolıp tabıladı. Ol o`zinin pikirinshe, P.Sorokindi keminde to`rt a`jayıp ha`m ma`ngilik ilimiy paradigmanı jarattı deydi. Bular:

1. Sotsiologiyada ekstremal xalatlı jumıslar.
2. Sotsial ha`m ma`deniy dinamika.
3. İntegrallıq jantasıw.
4. Sotsial muxabbat teoriyası ha`m do`retiwshilik altruizm.

Sotsiallıq buzılıwdın` tiykarı urıs ha`m revolyutsiyalar kontseptsiyasın jaratıwda derek bolıp tabıladı. Bull kontseptsiyanı xarakterlew kerek boladı.

Birinshi na`wbette P.Sorokin sotsial buzılıwdın` klassifikatsiya ha`m dfferentsiyatsiyasın keltiredi. Ol buzılıwdın` 5 klassın ayırıp qaraydı:

1. Ornatiłg`an siyasiy rejim ha`m du`zimdi o`zgertiw uqıbına iye siyasiy buzılıwlar;
2. Sotsial – ekonomikalıq birlikti modifikatsiyalawg`a qaratılğ`an sotsioekonomikalıq buzılıwlar;
3. Milliy g`a`rezsizlikke iye bo`lıw, avtonomiya yamasa qanday da bir milliylikke tiykarlang`an milliy ha`m separatistlik buzılıwlar;
4. Qayta du`zilgen, shirkewlik o`mirdi ajratıw, tu`rli konfessiyalar konflikti x.t.b.bag`darlang`an diniy buzılıwlar;
5. Bir klass liderlik qılmag`an, ha`r qıylı aralas kombinatsiyalar islengen aralas buzılıwlar.¹

Birak P.Sorokin tariyxshı ha`m izertlewshilerdin` buzılıw klassifikatsiyası ha`m ha`r qıylı sotsial buzılıwlardı kritikalawı menen toqtap qalmaydı, olarg`a

¹ Internet googl. uz

«emotsiyanı so`zde o`tkermewdi» usınadı, sonın` menen birge «sotsial shtormlardı olshewge» shaqıradı.

3. P.Sorokinnin` sotsioma`deniy o`zgerisler dinamikası teoriyası ha`m sotsial rawajlanıw ha`m sotsial o`siwdin` derekleri

Frantsuz sotsiologı Emil Dyurkgeymde sotsial rawajlanıw haqqındag`ı ideya miynet bo`listiriwshiligine baylanıstırılıp tu`sindiriledi. Ja`miyetlik rawjlanıw, onın` pikirinshe, mexanikalıq birdemlikke tiykarlang`an ja`miyette miynet bo`listiriwshiligine tiykarlang`an organikalıq birdemlik – birlesken ja`miyetine o`tiw bolıp tabıladı. Dyurkgeym teoriyasında sotsial rawajlanıwdı ta`miynlewshi printsip miynet bo`listiriwshiligi dep qaraladı. Miynet bo`listiriwshiligi segmentar ja`miyettin joq bolıwına ha`m organikalıq birdemlikke tiykarlang`an ja`miyetke o`tiliwine imkan beredi. Mexanikalıq birdemlik – birdemliktin` «toparlıq» tipi bolıp, onı sho`lkemlestiriwshi individler bir-birine uqsas, olar atqaratug`ın ja`miyetlik wazıypalar da bir qıylı, olardıń shaxsiy qa`siyetleri rawajlanbag`an boladı. Dyurkgeym pikirinshe, bull ja`miyet individinin` sanası ja`miyetlik sananın` apiwayı jemisi bolıp esaplanadı, ulıwma, ja`miyetlik sana bolıwı mexanikalıq birdemlik bolg`an jamiyettin` tiykarğ`ı belgisi bolıp tabıladı.

Ja`miyet a`ste-aqırın o`zgerip baradı. Lokal segmentler shegarası buzıla baslaydı, sebebi, tu`rli ja`miyetlik baylanıslar payda bola baslaydı. Baylanıs jolları ha`m usılları rawajlanadı, xalıq barg`an sayın ko`beyedi, qalalar o`se baslaydı, xalıq materiallıq ha`m ruwxıy tıg`ızlıg`ı asadı ha`m miynet bo`listiriwshiligi ken` tarqala baslaydı.

P.Sorokin birinshilerden bolıp sotsioma`deniy o`zgerisler dinamikası teoriyasın islep shıqtı. Og`an ko`re ja`miyetlik waqıyalıq o`zgerisi nızamlı protsess esaplanadı. Belgili ja`miyetlik-ma`deniy u`lken sistemalar (supersistemalar) bir-birleri menen dialektikalıq ra`wishte almasadı. Belgili bir ja`miyette hu`kimran bolıp turg`an ko`z-karastın` «go`nerip qalıwı» onın` basqa ko`z-qarasqa ornın bosatıp beriuine alıp keledi. Bull o`z na`wbetinde ja`miyetlik sho`lkemler ha`m

normalardıń o`zgeriwine, keyinshelik ja`miyettin pu`tkilley o`zgeriwine alıp keledi.

«Sotsial evolyutsiya» ha`m «sotsial revolyutsiya» sotsial rawajlanıwdın formaları sıpatında qaralıwı mu`mkin. A`lbette, bunda reforma o`zgerislerin revolyutsiya o`zgerisleri jolındag`ı, olarg`a boysınatug`ın rawajlanıw forması dep qaraw mu`mkin emes. Ja`miyet rawajlanıwının tiykarg`ı, normal jolı – reforma bolıp tabıladı.

Ja`miyetlik rawajlanıw subektlerinin maqsetke muwapıq iskerligi arqalı ju`z beredi. An`lang`an mu`ta`jlikler – ma`pler bull iskerlikti ha`reketlendiriwshi ku`shler bolıp esaplanadı. Ja`miyetlik mu`ta`jlikler ha`m ma`pler qanaatlandırılıwı ushın sotsial protsessler basqarılıwı talap etiledi. Ulıwma ma`niste basqarıw jetiliske (biologiyalıq, texnikalıq, sotsiallıq) sistemalardıń iskerligin ta`miynlew ushın olardıń da`stur ha`m maqsetlerin a`melge asırıwıg`a xızmet qılatug`ın funksiya esaplanadı. Sotsial basqarıw ja`miyet belgili sistemasının ta`rtıp saqlanıwı, jetistiriliwi ha`m rawajlanıwın ta`miynleydi. Sotsial basqarıw protsessinin tiykarg`ı basqıshları to`mendegilerden ibarat: xabardı jıynaw ha`m onı qayta islew; onı analiz etiw; bo`listiriw; maqsetke erisiwge qaratılğ`an qarardıń islep shıg`ılıwı; rejelestiriw; da`sturlestiriw; planlastırıw ko`rinisinde ulıwma qarardı atqarıw ushın iskerlikti sho`lkemlestiredi; bull iskerlikti qadag`alaw, kadrlardı tan`law ha`m jay-jayına qoyıw menen birgelikte iskerlik na`tiyjeleri haqqındag`ı xabardı toplaw ha`m qayta islew.

Sotsial basqarıw ja`miyetlik protsesslerdi boljaw, aldınnan ko`re biliwge tiykarlanadı. Boljaw kategoriyası eki ma`nide konkretlesedi: aldınnan aytıp beriw (deskriptiv) ha`m aldınnan ko`rsetpe beriw (preskriptiv). Sotsial basqarıwdın tiykarg`ı wazıypası insanlar subektiv iskerliginin obektiv nızamlıqlar talaplarına muwapık keliwine erisiw, bull nızamlıqlardan u`nemli paydalanıw bolıp tabıladı. Sotsial basqarıw, bull ken` ma`nide ha`m teoriyalıq, ha`m a`meliy iskerlikti o`z ishine aladı.

Ja`miyet a`ste-aqırın o`zgerip baradı. Keminde segmentler (ma`hallelik) shegarası buzılıp baslaydı, sebebi, ha`r qıylı sotsial baylanıslar ju`zege kelip

baslaydı. Baylanıs jolları ha`m elementleri rawajlanadı, xalıq sanı ko`beyedi, qalalar tolısıp baslaydı, xalıq materiallıq ha`m ruwxıy tıg`ızlıg`ı asadı ha`m miynet bo`listiriliwi ken` tarqala baslaydı. Adamlardıń sanası kem-kemnen baskıshlanıp miynet bo`listiriliwine ha`m quramalasqan sotsial birlikke mas kele baslaydı.

P.Sorokin birinshilerden bolıp sotsioma`deniy o`zgerisler dinamikası teoriyasın islep shıqtı. Og`an ko`re, sotsiallıq barlıq o`zgeriwi nızamlı protsess. Belgili ja`miyetlik-ma`deniy u`lken sistemalar (supersistemalar) bir-biri menen dialektikalıq rawishte almasırıladı. Belgili ja`miyet u`stem bolıp turg`an du`nyaqarastın` «ju`rispey qalıwı» onın` basqa du`nyaqarasqa ornın bosatıp beriwge alıp keledi. Bull o`z nau`betinde ja`miyetlik orınlarda da formaların` o`zgeriwi aqır-aqıbetinde ja`miyettin` tu`pten o`zgeriu`ine alıp keledi.

«Sotsial evolyutsiya» ha`m «sotsial revolyutsiya» sotsial rawajlanıwdın` formaları sıpatında qaralıwı mu`mkin. A`lbette, bunda forma o`zgeriwi revolyutsiya o`zgeriwi jolında, ha`mde olarg`a boysınatug`ın rawajlanıw jolı dep qaraw mu`mkin emes. Ja`miyet rawajlanıwının` tiykarg`ı normal jolı – bul reforma esaplanadı.

Ja`miyetlik rawajlanıw subektinin` maqsetine muwapıq isleri arqalı ju`z beredi. Tu`sinilgen za`ru`rlikler – ma`pler bull iskerlikti xarakterlendiriwshi ku`shler esaplanadı. Sotsial ma`pler ha`m mu`ta`jlikler qanaatlandırılıwı ushın sotsial protsessler basqarılıwı talap etiledi. Barlıq ma`nide basqarıw quramalasqan (biologiyalıq, texnikalıq, sotsial) sistemadag`ı islerdi ta`miynlew ushın olardıń reje ha`m maqsetin a`melge asırıwına xızmet qılatug`ın funktsiyalardıń biri. Sotsial basqarıw ja`miyetke tiykarlanıp sistemanın` ta`rtip saqlanıwı, quramalasıwı ha`m rawajlanıwın ta`miynleydi. Sotsial basqarıw waqıyalardıń tiykarg`ı basqıshları to`mendegilerden ibarat.

Xabarlardı jıynaw ha`m onı qayta islew analiz qılıw, bolıw maqsetine erisiwge qaratılğ`an qarardı islep shıg`ıwdı rejelestiriw, jobalastırıw, proektlestiriw ko`rinisinde ulıwmalıq qarardı orınlaw ushın iskerlikti uyımlastıradı, ha`reketti basqarıw, kadrlardı tan`law ha`m onı ornı ornına qoyıw menen birgelikte, iskerlik na`tiyjeleri haqqındag`ı mag`lıwmatlar toplaw ha`m qayta islew.

Sotsial basqarıw ja'miyetlik protsesslerdi boljay alıw, aldınnan ko're biliwge tiykarlanadı. Boljaw kategoriyası eki ma'nide konkretlesedi: aldınnan aytıp beriw (deskriptiv, yag'nıy bayanlaw ma'nisinde) ha'm aldınnan ko'rsetip beriw (preskriptiv, u'ndew, buyırq). Atap aytqanda, sotsial basqarıwdın tiykarg'ı wazıypası insanlar subektiv iskerliginin obektiv nızamlıqlar talaplarına muwapıq keliwine erisiw, bull nızamlıqlardan u'nemli paydalanıw. Sotsial basqarıw bull ken`ma'nide ha'm teoriyalıq ha'm praktikalıq is ha'reketti o'z ishine aladı.

Sotsial rawajlanıw ha'm sotsial o'siwdin tiykarg'ı printsiplerinen biri sıpatında sotsial basqarıw dodalang'an, onı to'mendegi formaların aytıp otiw maqsetke muwapıq sotsial rejlestiriw, proektlestiriw ha'm mag'lıwmatlastırıw bolıp tabıladı.

II Bap. P.Sorokinnin` sotsial stratifikatsiyası ha'm ilimde tutqan orni

1. P.Sorokin sotsial stratifikatsiya haqqında

1922-jılı jazda ma'mlekette ja'miyetlik-siyasiy jag'day ja'ne keskinlesti. Ja'ne qamawlar baslandı. Bull dawirde ja'miyetlik pa'nler da'sturi, mazmunı u'stinen kommunistlik qadag'alaw kusheyttirilgen edi. Bull bolsa P.Sorokinnin` tag'dirine jaman ta'sir etti. 1922-jılı avgusta du'nyag'a belgili ekonomist N.İ.Kondratev usınısı boyınsha Sorokin Moskvag'a keldi. Sol ku'ni ko'plegen alımlar, sonın` ishinde, Berdyaev, Frank, Osorgin ha'm basqalar qamaqqa alındı. Olardın` ko'pshiligi shet elge shıg'arıp jiberildi.

1922-jılı 23-sentyabrde 33 jaslı Pitirim Sorokin ha'm kindik qanı tamg'an Watanın o'mirinshe ta'rk etiwge ma'jbur boldı, shan`arag'ı menen shet elge ko'ship ketiwge atlandı. Aldın Berlin, son` Pragada jasadı. Chexoslovakiya prezidenti Musarika Sorokindi Pragaga mira't etti. Keyin Amerika saparı baslandı. Solay etip, 1923-jıldan baslap o'mirinin` aqırına shekem AQSh ta jasap do'retiwshilik etti ha'm sol jerde 79 jasında du'nyadan ottı.

Ko`zge ko`ringen amerikalik sotsiolog alımlar E.Xaesa, E.Rossa, P.Sorokindi rus revolyutsiyası haqqında lektsiyalar oqıwg`a mira`t etti. Bull Sorokin ushın ju`da za`rur is edi.

Onın` til u`yreniw qabileti ju`da ku`shli bolıp, tez arada ingliz tilin puxta u`yrenip, Minnesota universitetinde ingliz tilinde lektsiyalar oqıy basladı. Sorokin o`zinin` memuarlarında jazıp qaldırğ`anınday, o`zi ushın u`sh sabaqtı aladı:

1. O`mir qanshelli awır bolmasın, ol ju`da go`zzal, jag`ımlı ha`m a`jayıp. O`mir baxıtlı bolıp bara beredi, ruwx bolsa iyilmeydi, bu`gilmeydi.
2. O`z idealların`a, ideyaların`a ha`m a`rmanların`a ha`miyshe sadıq qal.
3. Zorlıq, baxıllıq ha`m a`dalatsızlıq hesh qashan materiallıq ta, ruwxıy da baylıqtı jarata almaydı.¹

Bull u`sh sabaq onın` ko`z-qarasının`, filosofiyasının` tiykari edi. P.Sorokinnin` Amerikadag`ı iskerligi ju`da qızg`ın ha`m mazmunlı o`tti, bull jıllarda du`nyag`a belgili sotsiologiyag`a tiyisli ko`plep kitaplar jarattı. «Revolyutsiya sotsiologiyası», «Sotsial mobillik», «Ha`zirgi zaman sotsiologiyalıq teoriyası» ha`mde K.Simmerman menen soavtorlıqta «Qala ha`m awıl sotsiologiyası tiykarları» ha`m u`sh tomlıq «Awıl sotsiologiyasının` ontologiya sisteması» shıg`armasın jazdı. Bular Rossiyada baslang`an «Sotsiologiya sisteması»nın` dawamı edi.

P,Sorokin sotsiologiyalıq ta`liymatında o`z-ara ta`sir ja`miyetlik protsesslerdin` a`piwayı modeli sıpatında alıp qaraladı. Onın` elementleri dep individ, ha`reket ha`m dialog ju`rgiziwshiler bolıp tabıladı.

O`z-ara ta`sir antagonistlik yamasa birdemlik, bir ta`repleme yamasa ko`p ta`repleme, shablonlı yamasa kerisinshe sıpatta ko`zge taslanadı. O`z-ara ta`sir ja`miyetlik toparg`a o`tedi. Sotsial toparlardın` o`z-ara ta`sirleri jıyındısı – xalıqtanıwshılıq bolıp tabıladı. Sotsial toparlar elementler bolıwı, kummulyativ ha`m quramalı bolıwı mu`mkin. Onın` sotsial mexanika teoriyası «ja`miyet

¹ www. ziyonet. uz

fiziologiyasına» salıstırılğ'an edi. Bull o`zine ta`n ja`miyetlik protsesslerdi biosotsiologiyalıq ha`m bixevioristlik ko`z aldığ'a kelitriw edi. Adam minez-qulqına kosmoslıq, biologiyalıq, sotsial-psixologiyalıq printsipler ta`sirin ko`rsetedi.

Sotsial genetikanı ol xalıq du`zilisi, ja`miyetlik tarawlardın` payda bolıwı rawajlanıwdın` tiykarg`ı jolın u`yreniw dep qaradı. Ol ja`miyetlikti Kont sıyaqlı statik ha`m dinamik boliwden shegindi.

P.Sorokinnin` teoriyalıq sotsiologiyasın u`sh tarmaqqa bo`lip u`yreniw mu`mkin:

1. Sotsial analitika (sotsial anatomiya yamasa morfologiya).
2. Sotsial mexanika (ja`miyetlik protsessler obekti).
3. Sotsial genetika (ja`miyettin` rawajlanıw teoriiyası).

Gezi kelgende usı jag`daydı aytıp otıw kerek, P.Sorokinnin` Amerikadag`ı da`slepki turmısı ha`m iskerligi jen`il bolg`anı joq. Og`an ko`birek siyasiy emigrant sıpatında qaraytug`ın edi. A`ne usınday payıtta E.Giddens, Ch.Kulli, E.Rosselag onı qollap-quwatlap, qorg`ap turatug`ın edi.

Batis sotsiologiyasında ja`miyettin` ja`miyetlik quramı sotsial stratifikatsiya tu`sinigi tiykarında u`yreniledi. Stratifikatsiya (latinsha stratum – qatlam ha`m fatio – qılıw ma`nisin an`latadı) batis sotsiologiyasınin` tiykarg`ı tu`siniklerinen biri ha`m arnawlı tarawı bolıp, ja`miyet sotsiallıq quramınin` ja`miyetlik tabaqalarg`a, toparlarg`a ajratılğ'anın, ja`miyettegi sotsiallıq ten`sizlikti an`latadı.

Sotsial stratifikatsiya teoriiyası marksizm sotsiologiyasınin` klasslar ha`m klasslıq gu`res teoriiyasına qarsı bolıp, ja`miyettin` klasslarg`a bo`liniwi sebebi mu`lklik mu`nasebetlerde ekenligine ta`biyy-tariyxıy nızamlılıq sıpatında qaraydı. Bull klasslardı ja`miyetlik qatlamlar ha`m toparlardın` mag`lıwmatı, psixologiyalıq ta`repleri, turmıs sharayatı, ja`miyetlik ba`ntlik, da`ramadı ha`m sol sıyaqlı qa`siyetleri menen parıqlaydı. Sotsial stratifikatsiya teoriiyasında bir qıylı, bir belgisi menen o`z-ara parıq qılıwshı toparlardı u`yreniwde «bir o`lshemli stratifikatsiya» menen, ko`plep qasiyetleri arqalı parıq qılıwshı toparlardı «ko`p ol`shemli stratifikatsiya» dan ajratıp ko`rsetedi.

Sotsial stratifikatsiya teoriiyası da`slep E.Dyurkgeym, G.Spenser, E.Giddens, P.Sorokinlerdin` ilimiy iskerligi na`tiyjesinde qa`liplesti ha`m rawajlandı. E.Dyurkgeym ozinin` «Ja`miyetlik miynet bo`listiriwshiligi» (1893) shıg`armasında sonday dep jazadı: «O`z-o`zinen, ta`biyiy ku`sh tiykarında adamlar qabiletime ko`re parıq qıladı. Basqasha bolıwı mu`mkin emes. Solay etip, ha`r bir individtin` qabileti ha`m olardın` jag`dayı arasında uyg`ınlıq payda boladı». P.Sorokin da «Sotsiologiya siteması» shıg`armasında sotsial stratifikatsiya haqqında sog`an uksas pikir bildirgen.

Sotsial stratifikatsiya teoriiyası amerikalıq sotsiolog T.Parsons ta`repinen ja`nede rawajlandırıldı. «Stratifikatsiya, - dep jazadı T.Parsons, - ja`miyetlik sistema quramlıq qarama-qarsılıg`ının` tiykarg`ı ju`zege keltiriwshisi».

Ha`zirde B.Barber, D.Bell, V.Vilchek, R.Darendorf, G.Mireal, O.Toffler, A.Turen, L.Uorner sıyaqlı iri amerika ha`m Batıs Evropa sotsiologları sotsial stratifikatsiya teoriiyasının` rawajlanıuına o`z uleslerin qosqan.

Sotsial stratifikatsiya teoriiyasının` ta`repedarları ha`zirde batıs ma`mleketlerinde ja`miyetti burjuaziya ha`m proletariyattan ibarat antogonistlik klasslarga` bo`lingenligin biykarlaydı. Onın` ornına ja`miyet «joqarı», «orta» ha`m «to`mengi» klasslar ha`m ja`miyetlik qatlamlarga` bo`lingenligi tuwrısındag`ı kontseptsianı alg`a su`redi. Ma`selen, Germaniyalıq sotsiolog R.Darendorf ja`miyetti basqarıwshı ha`m basqarılıwshılar taypasına ajratıp ko`rsetedi. O`z na`wbetinde basqarıwshılar taypası eki topardan: mu`lkdar basqarıwshılar ha`m mu`lkdar bolmag`an basqarıwshılar – byurokrat menedjerlerden ibarat, dep esaplaydı. Basqarılıwshılar taypası da eki topardan: joqarı – «jumısshı aristokratiyası» ha`m to`mengi – ta`jiriybesi to`men da`rejedegi jumısshılardan ibarat. Bul eki ja`miyetlik taypa arasında «jan`a orta klass» bar bolıp, ol basqarıwshılar ha`m isshi aristokratiyasının` qosılıwınan qa`liplespekte, dep pikir bildiredi.

Sotsial stratifikatsiya teoriiyası ha`zirgi zaman sotsiologiyasında differentsiyatsiyanın` quramalı quramı ha`m sistemaların u`yreniwde u`lken a`hmiyetke iye.

Ja`miyettin` sotsiallıq quramı tu`rli ja`miyetlik birlikler arasında o`z-ara mu`nasebetlerdi de an`latadı. Ma`selen, ja`miyetlik-klasslıq, toparlar ara (klasslar, ja`miyetlik toparlar, tabaqalar, qatlamlar), ja`miyetlik-demografiyalıq (jaslar, orta jashılar, kekseler, hayallar, erkekler), ja`miyetlik-etnikalık (milletler, xalıqlar), ja`miyetlik-professional (ka`sipke qarap: oqıtıwshılar, injenerler, meditsina xızmetkerleri, temirshiler, x.t.b.) ha`m ja`miyetlik-aymaqlıq (qala, awıl, wa`layat, ma`ha`lle xalqı) solar qatarınan.

Ja`miyet sotsiallıq quramdag`ı ja`miyetlik toparlar o`z-ara materiallıq jemislerdin` bo`listiriliwi ha`m paydalanıw da`rejesi menen parıq qıladı. Bull da`rejelerdi sotsiologiya shen`berinde u`yreniw ma`mlekettin` ja`miyetlik siyasat ju`ritiwinde u`lken a`hmiyetke iye. Olar arasındag`ı ja`miyetlik mu`nasebetlerdi ta`rtipke salıwg`a xızmet etedi.

Demek, sotsiologiyada ja`miyetlik toparlar aymaqlıq, tarmaqlı (taraw) ha`m ja`miyetlik status sıyaqlı jo`nelislerde izertlenedi. Ma`selen, oraylıq qalalarda, paytaxtta jasawshı xalıq turmıs sharayatı wa`layat orayları ha`m awıl sharayatında jasawshı xalıq turmıs sharayatınan keskin parıq qıladı. Sol jag`ınan, ayırım oraylıq qalalar xalqının` turmıs da`rejesi, paydalanıw da`rejesi, ma`deniy imkaniyatları ayırım wa`layat qala ha`m awıllardın` xalqının` turmıs da`rejesinen joqarı. O`z na`wbetinde, ha`r bir aymaqlıq birlikte jasawshı xalıq quramı ha`m o`z-ara taraw ha`m status da`rejesi, paydalanıw da`rejesi, ma`deniy imkaniyatları menen parıq qıladı. Joqarı qatlamdag`ılardın` turmıs da`rejesi to`mengi qatlamdag`ılardan ba`lent boladı. Bull bolsa adamlardın`, ja`miyetlik toparlardın` to`mennan joqarı da`rejege ta`biyiy sanalı umtılıwg`a alıp keledi.

Usı orında batıs sotsiologiyasında ken` u`yrenilgen sotsial mobillik tu`sinigi haqqında toqtalıp o`tiw talap etiledi.

Sotsial stratifikatsiya teoriyasına tiykar salg`an ha`m onı ja`nede rawajlandırıwg`a o`z u`leslerin qosqan, joqarıda atları keltirilgen batıs sotsiologları sotsial mobillik tuwrısında da o`z pikirlerin bildirgen.

P.Sorokin o`zinin` «İnsan. Tsivilizatsiya. Ja`miyet» shıg`armasında o`z aldına baptı sotsial stratifikatsiya ha`m sotsial mobillikke bag`ıshlag`an. «Sotsial

mobillik» tu`sinigi sotsiologiyag`a birinshi ma`rte 1927-jilda P.Sorokin ta`repinen kirgizilgen. Onin` pikirinshe, sotsial mobillik adamlardin` ja`miyetlik pag`analardan eki jo`nelis boyınsha ha`reket qılıwı bolıp esaplanadı. Birinshisi, vertikal jo`neliste bolıp, onda joqarı ha`m pa`s da`rejelerge qarap, ekinshisi bolsa gorizontal jo`neliste bolıp, onda bir ja`miyetlik da`rejedegi o`zgeristi an`latadı. Frantsuz sotsiologları P.Bertu ha`m R.Burdonlar da sotsial mobilliktin` ja`miyet turmısınin` rawajlanıwındag`ı a`hmiyetin ko`rsetip bergen. Keyingi jıllarda rus sotsiologlarınan akademik T.İ.Zaslavskaya ha`m professor R.V.Rivkinalar da sotsial mobilliktin` Rossiya ja`miyetlik turmısındag`ı a`hmiyetin izertlemekte.

Sotsial mobillik dep ayırım shaxs yamasa toparlardın` ja`miyet quramındag`ı o`z ornın, statusın o`zgertiriwge aytıladı.

Sotsial mobillik ja`miyetlik rawajlanıw nızamlarınin` a`mel qılıwı menen baylanıslı bolıp, ayırım shaxs ha`m toparlardın` ja`miyetlik statusınin` to`menge yamasa joqarıg`a o`zgerip barıwın an`latadı.

Sotsial mobillik vertikal ha`m gorizontal ta`rtipte bolıwı mu`mkin. Vertikal sotsial mobillik – ja`miyetlik status sistemasında joqarı yamasa to`menge qarap o`zgerip barıwı bolıp tabıladı. Gorizontal sotsial mobillik – individ yamasa topardın` ja`miyetlik da`reje bolıp o`zgeriwin an`latadı. Sotsial mobillikte tiykarg`ı ha`m tiykarg`ı bolmag`an, ekinshi da`rejeli za`ru`riy ha`m tosınnan, massalıq ha`m jeke sıyaqlı ko`rinisler ha`m jo`nelisler bar.

Bir awlad boyınsha, eki (ake ha`m balalar), u`sh (ata, ake ha`m balalar), awladtag`ı ja`miyetlik pozitsiyanın` o`zgeriwin bildiretug`ın sotsial mobillik te a`mel qıladı. Toliq demokratiya sharayatında g`ana sotsial mobillik ushın imkaniyat jaratıladı. AQSh ha`m demokratiyalıq sistemag`a tiykarlang`an batıs ma`mleketlerinde ja`miyettin` tabaqalastırılğ`an tosıqları alıp taslanıp, ja`miyetlik erkinlik ushın ken` imkaniyatlar jaratılıp barıwı menen ja`miyetlik topar ha`m ayırım shaxslardın` sotsial mobillik da`rejesi de artpakta.

Sotsial mobillikte mag`lumattın`, o`z ka`sibin puxta iyelew ha`m isbilermenliktin` a`hmiyeti u`lken. Ha`zirgi bazar mu`na`sebetlerine o`tiw protsessinde, eski administrativlik – buyırıqpazlıqqa tiykarlang`an sistemanın`

jemirilip, jan`a ja`miyetlik mu`nasebetlerdin` qa`liplesip kiyatirg`anlig`i na`tiyjesinde sotsial mobillik ja`miyetimiz ag`zalarinin` iskerliginin`, ja`miyetlik mu`na`sebetlerinin` ku`sheywinde stimul bolip xizmet qiladi. Sonday-aq, ol qala menen awil, aqiliy miynet penen fizikalıq miynet arasındag`ı baylanıstı ku`sheyttiredi.

Sotsial mobillik kontseptsiyasına ko`re, demokratiyalıq sistema sharayatında adamlar o`zlerinin` shaxsiy qızıg`ıwları, tırısqaqlıqları menen ja`miyet sotsiallıq quramındag`ı statusların jaqsılap barıw imkaniyatına iye boladı. Ja`miyet rawajlanıwında onın` quramlıq du`zilisi, funktsional baylanıslıq o`zinin` «ta`biyiy nızamları», evolyutsion rawajlanıwı, ja`miyetlik tarawlarının` bir tegistegi kelisim tiykarında g`ana rawajlanıp barıwı za`ru`rligin o`mir ko`rsetedi. Endi sotsial revolyutsiyalar dawiri o`tti. İnsaniyat joqarı intellektual rawajlanıw basqışına qadem qoymaқта. Ja`miyetlik rawajlanıwdın` bull basqışhı jan`a, o`zine ta`n nızamlıqlar tiykarında barıwı turg`an ga`p.

Ja`miyettin` sotsiallıq quramı sotsiologiyasının` ja`ne bir jo`nelisi – ma`mleket xalıq xojalıg`ında ba`nt bolg`an ja`miyetlik toparlar quramın u`yreniw bolıp esaplanadı. Xalıqtın` u`y-jay menen ta`miynlengenlik da`rejesi, jumıs xaqı da`rejesi, ha`r qıylı xızmet tu`rleri ha`m olardın` xızmet ko`rsetiw da`rejesi sıyaqlı ja`miyetlik ba`ntlik quramına ta`sir qılıwshı printsipler esaplanadı.¹

Taraw (tarmaq) jo`nelisindegi ja`miyetlik quramg`a qa`nigelik, ta`lim da`rejesi sıyaqlılardı anıqlaq na`zerde tutıladı. Onda ja`miyetlik status nomenklatura printsipline tiykarlanadı. Bull ja`miyetlik quram izshil ierarxiyalıq du`ziliske iye. Onda to`mennен joqarıg`a qarap iskerlik ko`rsetiw a`mel qiladı. Onın` ha`r bir da`rejesi o`zinin` materiallıq mazmunına iye. Sonın` ushın da adamlarda aktiv umtılıw qa`siyeti boladı.

Lawazımınan paydalanıp, o`z wazıypasın orınlamaw jag`dayların u`yreniw u`lken a`hmiyetke iye. Sebebi, onın` o`siw yamasa kemeyiw da`rejesi ja`miyetlik quramnın` basqa tarawlarına u`lken ta`sir ko`rsetedi. Korruptsiya, paraxorlıq, subektivizm, xızmet lawazımların satıp alıw ha`m satıw jag`dayları ja`miyetlik

¹ www.pedagog.uz

quramnın` rawajlanıwına tosqınlıq qıladı, onı ishinen qurıtadı ha`m ja`miyetti shiriwge, jemiriliwge alıp baradı.

Ja`miyetlik quramda aymaqlıq jo`nelis ha`m bar bolıp, ol aymaqlıq, wa`layat, qala, awıl, ma`ha`lle sıyaqlı aymaqlıq birliklerdi o`z ishine aladı. Bull quramlıq birliklerde ayırım alıng`an aymaq shen`berinde sotsiologiyalıq izertlew alıp barıw talap qılınadı. Song`ı jıllarda bull ma`selege u`lken itibar qaratılmakta. A`sirese, qala, awıl, ma`xa`llege tiyisli problemalardı u`yreniw za`ru`riyatı artpakta.

P.Sorokinnin` «Sotsial stratifikatsiya ha`m mobillik» atlı shıg`arması da batıs sotsiologiyasında stratifikatsiya ha`m mobillik problemi boyınsha klassik shıg`arma bolıp esaplanadı. Novatorlarg`a deyin jazılğ`an bull shıg`armada ja`miyet ishindegi sotsial dinamikalıq protsessler suwretlengen. Onda gorizonttal ha`m vertikal mobillik haqqında ha`m individlerdi ja`miyetlik tekshelerdin` joqarısına erisiw mu`mkinligi ha`m og`an erisiwdin` usıl ha`m kanalları haqqında ken` pikirler bayan etilgen.

P.Sorokin sotsial mobillikti ja`miyettin` ta`biyiy, normal jag`dayı dep qaradı, bull tek g`ana individ toparlardın` orın almasıwı emes, sonın` menen birge, sotsial obektler, qadriyatlar, yag`nıy adamzat ta`repinen jaratılğ`an ha`m modifikatsiya qılınğ`an barlıq a`hmiyetli, paydalı na`rseler ha`m olardıń bir ja`miyetlik pozitsiyadan basqasına o`tiwde a`hmiyetli rol oynaydı dep esapladı. Gorizonttal mobillikte sol da`rejede jaylasqan ja`miyetlik stratifikatsiya bir topardan baskasına uqsas bolsa, vertikalda individtin` bir pag`anadan baskasına, yag`nıy joqarıg`a pa`ske – ja`miyetlik ierarxiyag`a yamasa pa`seyiw protsessi bolıp tabıladı. Vertikal mobillik P.Sorokinnin` pikirinshe, u`sh ko`riniste qaralıwı za`rur: siyasiy, ekonomikalık ha`m ka`siplik. Ma`selen, bolshevikler aldın ja`miyetlik tekshede to`mende edi. Revolyutsiya sebepli lawazımlardı iyelep, rus ja`miyetinde o`z statusına ko`re sovet aristokratiyasına ta`n statusqa eristi. A`lbette, bull protsess ja`miyettin` normal yamasa nenormal rawajlanıwına baylanıslı. Eger ja`miyette turaqlılıq bolsa, onda aqıllı nızam-qag`ıydalar menen ta`rtipke salınadı,

qadag`alanadi. Eger ja`miyette topalan` bolsa, onda bull protsesstin` buziluma alip keledi ha`m onin` aqibetleri ju`da qawipli boladi.

Ja`miyettin` ishki elitasında aylanba serkulyatsiya ju`z bergen (V.Pareto). Sotsial stratifikatsiya – adamlardın` klasslar ha`m ierarxiyalıq pag`analarg`a tabaqalanıwı bolıp tabıladı. Onın` tiykarın imtiyazlardın`, juwapkershilik ha`m wazıypalardın` ten`siz bo`liniwi bolıp esaplanadı. Sotsial stratifikatsiya ha`miyshe o`z formasın o`zgerttirip kelgen. Ha`tteki adamlar ten`ligin ja`riya etken ja`miyetlerde, sonın` ishinde sabıq sotsialistlik ma`mleketlerde de bar edi.

P.Sorokinnin` ilim-pa`ndegi novatorlıg`ı, teoriiyası ha`m arnawlı sotsiologiya tarawındag`ı pionerligi, ko`plegen jan`a tu`sinik, kategoriyalardı jaratqanlıg`ı Amerika ilimiy ja`maatshiligi arasında u`lken abıroy keltirdi. 1930-jılda og`an bolg`an isenimsizlik ha`tteki dushpanlıq keypiyatı da pu`tkilley jog`aldı. Bull isenimdi du`nyag`a belgili bolg`an Garvard universitetinde ashılğ`an Sotsiologiya fakultetine dekanlıqqa usınılg`anının` o`zinde ko`riw mu`mkin. Sorokin da`slep bull usınıstı qabıl qılmadı. Keyin razı boldı ha`m bull lawazımda 1930-jıldan 1959-jılğ`a shekem derlik 30 jıl jemisli miynet qıldı. Sorokin a`jayıp orator edi. Onın` ha`r bir ga`pinde ku`shli logika sezilip turatug`ın edi.

2. O`zbekstan stratifikatsiyasında P.Sorokin teoriyasinin` sa`wleleniwi

Ha`r qanday rawajlanıw ta`biyiy rawishte bir ta`repten, shaxstın` individuallasıwı protsesslerin, o`zlikke uyg`ınlasıw jag`dayların ku`sheyttirip, shaxslardın` jeke ta`rizde, o`z-aldına is penen ba`ntlik da`rejelerin asırsa, ekinshi ta`repten, ja`miyet ag`zalarının` mu`lk, ka`sip, rasa, millet, jınıs, aymaq, maqsetler, talg`amlar tiykarında tabaqalasıw protsesslerine ku`shli tu`rtki beredi. Sol sebepli ha`m stratalar ko`pligi ja`miyettin` o`z-o`zin ishki basqarıwı jemisi ha`m tsivilizatsion protsesslerinin` ta`biyiy sa`wleleniwi bolıp tabıladı.

Sotsial o`zgeriwshen`lik to`mendegishe tu`rlenedi:

1. Reproduktiv;

2. Turmıs da`rejelerinin` parawanlasıwı;
3. Aymaqlıq – awıldan qalag`a, ma`mleketten ma`mleketke ko`shiwler;
4. Ruwxıy qa`driyatlar, pikir, tu`sinikler, ideyalar, sezimlerdin` o`zgeriwi;
5. Ja`miyettin` siyasiy – sotsial reforma etiliwine ko`re o`zgerisler;
6. İlimiy-texnikalıq o`zgerisler.

İnsaniyat tariyxında stratalar xalıqtın` ma`deniy jetiskenlik belgileri sıpatında da bahalanıp kelingен. Mısalı, gilemdozlar, toppıdozlar, termirshiler, bag`manlar, ha`m basqa da ka`siplik stratalar belgili miynet isi arqalı tek g`ana o`zine ta`n ekonomika – sotsial turmıs jorıg`ın a`melge asırg`an emes, al o`z ka`siplerinin` sırları o`zgeler mu`lkine aylanbaslıg`ı, erisilgen ka`millik qadriyatına zıyan tiymesligi haqqında da qayg`ırg`an.

Stratalardı u`yreniw halqımız quramındag`ı ren`-beren`likti anıqlaw imkanın beredi, tek, o`z tariyxın awladları kitabına kirgizgen, shejerelik dizimdi jazıw da`stu`rleri saxıplar - sayidler, iyshanlar, supılar, patshalar, xojalar ulıwma alg`anda milletimiz o`tmishin ha`m sa`wlelendirgen. Halqımız o`z strataların qorg`ap kelgen, biraq, bull tek g`ana ka`siplik ha`m sotsial gruppalardın` o`z lawazımların qorg`aw ko`rinislerinde emes, al a`dep-ikramlıq sistemasın, turmıs ta`rizinin` bir pu`tinligin, xalıq u`rp-a`det ha`m da`stu`rlerin saqlaw ushın gu`resi bolıp kelgen. Ma`selen, xalqımız bu`gin erkekler ha`m hayallar stratasına bo`linedi. Hayallar erkekler menen bir ma`kan ha`m bir zamanda jasawına qaramastan, turmıs ta`rizi, is jo`nelisleri, estetikalıq ko`z-qarasları ha`m u`rp-a`detlerine ko`re ma`lim da`rejede ajıralıp turadı.

O`zbek u`ylerine ta`n ishkeri ha`m sırtqı hawlilerde bir-birinen g`arezsiz turmıs ta`rizin ju`rgiziw a`mel qılınıp kelingен. Tısqarı ma`resim ha`m basqa ayırım u`rp-a`detler, ul balalar ta`rbiyasına tiyisli mu`na`sebetler, ma`xa`lle, qonsıshılıq baylanıslarına tiyisli ma`selelerdi sheship turg`an. İshkeri hawlide bolsa hayallar du`nyasına ta`n u`rp-a`detler ha`m ma`resimler, kishi jastag`ı perzentler ha`m qızlar ta`rbiyası, estetikasi, ko`rkem do`retiwshiligi a`mel qılğ`an, rawajlang`an. Sonday-aq, ishkeri hawlide hayallar ko`rkem o`nermentshiligi - toppıdozlık, gilemdozlık, kesteshilik, tigiwshilik ha`m basqalar izshil, o`z ishki

da'stu'rleri do'gereginde rawajlanıp kelgen. Ishkeri hawlidegi hayallar ko'rkem do'retiwshiligi muzıka o'nerinde de o'zine ta'nlikke iye bolg'an. Eger tısqarı ha'wlide o'zinin' ba'lent perdelerde atqarılıwına iye bolg'an karnay, surnay, dutar, nag'ara, tanburg'a mu'rajat etilgen bolsa, ishkeri hawli na'zik ha'm to'mengi perdelerde o'zbek hayallarına ta'n na'ziklik, qıyal, belgisi bolg'an dutar, arfa, shing'obız sıyaqlı muzıka a'sbapların na'zerde tutadı.

Sonday-aq, o'zbek u'rp-a'detleri quramında tek g'ana hayallar ruwxıy du'nyasın sa'wlelendiriwshi kelin sa'lem, challar, besik toy, shımlıdıq ha'm basqa da onlap ma'resimlerdi aytıp otiw mu'mkin. A'ne solardıń barlıg'ı o'zbek xalqı quramında erkekler ha'm hayallarg'a ta'n bo'lek turmıs ta'rizi, mentalitetin payda etken bolıp, o'zbek hayalları stratasın o'zbek erkekler stratasınan parıqlap u'yreniw za'ru'rigin aktuallastıradı.

O'zbek xalqı stratalarının' quramının' analiz etiliwi etno-regional qa'siyetlerdi ha'm esapqa aladı. O'zbek xalqı tariyxıy ko'rinis tapqan 92 ruw - etnoelement jemisi esaplanadı. Bul etnos quramındag'ı ha'r bir ruw, ol mang'ıt bolsın (XVII-XX a'sirlerde hu'kimdarlıq qılğ'an Buxara xanları mang'ıtlar ruwınan bolg'an), ol barlos bolsın (Temuriyeler barlos ruwınan bolg'an) yaki kon'irat (Alpamıs kon'irat ruwınan bolg'an), yawmıt (bazı Xiywa xanları yawmıt ruwınan bolg'an) bolsın, o'z aldına stratifikatsion izleniw talap etiwshi etnik birlikler. Belgili ruwlardıń sotsial-tariyxıy ornı analiz etilgende, onın' tek o'zbek xalqı etnogenezisın u'yreniwdegı a'hmiyeti aydınlasıp qalmastan, al ulıwmatu'rkiy makroetnosında tutqan tariyxıy ornı sotsial lawazımı ju'zege shıg'adı.

O'zbekstanda ken' tarmaqlı bir pu'tin stratifikatsion izleniw islerin a'melge asırıw za'ru'rligi ha'm aktuallıg'ı bu'gingi ku'nde o'zbek xalqı milliy o'zligin durıs an'lawı, milliy mentalitet imkaniyatlarınan u'nemlirek paydalanıwg'a jol ashadı. Bu'gingi ku'nde O'zbekstandag'ı sotsial protsessler quramı ha'm sistemasın xarakterlewshi on eki stratifikatsion sistemalar tipin ajıratıp ko'rsetiw mu'mkin. Olar to'mendegiler:

- sotsial-ka'siplik belgilerge ko're tipler;
- qawim-qarındas tiykarlarg'a ko're tipler;

- ma`deniy-estetikalıq da`rejelerge ko`re tipler;
- jas dawirlerine ko`re tipler;
- jınısıy belgilerge ko`re tipler;
- etno-aymaqlıq tipler;
- diniy-konfessional tipler;
- partiyalıq ha`m isenim parıqlarg`a ko`re tipler;
- ruw-qawimlik tipler;
- belgili bir ma`pler do`geregindegi sho`lkemlesken korporativ tipler;
- huqıqbuzarlıq meyilligine ko`re tipler;
- qızıg`ıwlarg`a ko`re tipleri.¹

O'zbekstandag'ı sotsial stratifikatsiya protsesslerin u'yreniwde konkret sotsiologiyalik izleniw metodları, sonın` ishinde, anketa, intervyu, test, hujjetlerdi u'yreniw usıllarına real jag`daylar tiykarında qatnas jasaladı ha`m olar arqalı alıng'an birlenshi mag`lıwmatlar kontent-analiz usılında qayta islenedi. Sonday-aq, izleniw dawamında ilimiy-a`meliy ekspeditsiyalar sho`lkemlestiriw, ekspertler gruppası pikirlerin toplaw, ma`mleket statistika sho`lkemi dereklerinen paydalanıw ha`m ko`zde tutiladı.

Ja`miyettegi sotsial tabaqlardı u`yreniwdin` tiykarg`ı printsipleri:

-izleniw dawamında sotsial stratalarg`a ıqtıyatlıraq mu`nasebette bolıw, olardıń sotsial quramı ha`m du`zimdegi ornı ha`m lawazımın hu`rmet qılıw;

-Stratələr sotsial statikası ha`m dinamikası protsesslərin ilimiy bahalawda sistemalı ha`m bir pu`tin qatnas qılıw;

-O'zbekstandag'ı sotsial stratalardın` milliy mentaliteti regional- aymaqlıq qasiyetlerin ayırıqsha itibarg`a alıw;

-Sotsial stratalar quram tabıwına sezilerli ta'sir o'tkiziwshi siyasiy – ekonomikalıq, sotsial, diniy-konfessional, ideologiyalıq printsiplerdi u'yreniw;²

¹ Социология. Маърузалар матни Т.: 2000. 105 бет.

² Sol jerde. 104 бет.

3. Pitirim Sorokinnin` ilim ushın qılğan xızmetlerinin` a`hmiyeti

P.Sorokinnin` zor pedagog bolg`anlíg`ı haqqında ko`plegen eske tu`siriwler jazılğ`an. Ol ju`da qabiletti orator bolg`an. Biraq ol hesh qashan rus tilinde so`ylewdi esten shıg`armag`an. Sorokin awditoriyag`a kirgende studentler onın` lektsiya – sa`wbetin ju`da u`lken qızıg`ıwshılıq penen tın`laytug`ın edi, o`zlerin sıyqırlang`an sıyaqlı sezetug`ın edi. Dekanlıq dawirinde sho`lkemlestiriwshilikti ilimiy iskerlik penen birge aktiv ta`rizde alıp bardı. Ol 1935-jılda «700-jıldan 1300-jıl aralıg`ında arab intellektual rawajlanıw jolı», 1936-jılda «b.e.sh. 600-jıldan 1920-jıllarg`a shekemgi materializm ha`m idealizm fluktatsiyası» shıg`armasın jazdı. Onın` «Ja`miyetlik ha`m ma`deniy dinamika» shıg`arması ha`tteki Karl Markstın` «Kapital» inan, Vilfredo Paretonın` «Ulıwma sotsiologiya boyınsha traktat»ınan ha`m o`tip ketti. Bull kapital shıg`arma u`lken shau-shuwg`a sebep boldı.

«Dawirimizdin` krizisi» (1941), «Adam ha`m ja`miyet apatta» (1951) sıyaqlı kitaplardı da og`an u`lken xu`rmet ha`m danq alıp keldi. Ha`tte o`zinin` sha`girtleri bolg`an du`nyag`a belgili sotsiologlar Talkot Parsons, Robert Mertonlardın` shıg`armaların da ju`da joqarı bahaladı. «Krizis a`sirinde sotsiallıq filosofiya» (1950), «Altruistlik muxabbat», «Muxabbat jolı ha`m ha`kimiyatı» (1954) ha`m basqa da bir qatar shıg`armaları sotsiologiya tariyxında ma`ngi saqlanıp qaldı. Ol 1954-jılda «Ha`kimiyat ha`m a`dep-ikramlıq» shıg`armasın jazdı. Onın` bull kapital shıg`armaları du`nyanın` ko`plegen tillerine awdarılğ`an. P.Sorokin integral ja`miyet haqqındag`ı teoriyanı alg`a su`rdi. 1960-jılı o`zinin` konvergentsiya ta`liymatı tiykarında «Amerika Qurama Shtatları menen SSSR dın` aralas ja`miyetlik-ma`deniy tipindegi o`z-ara jaqınlasıwı» haqqında esse jazadı. Pitirim Sorokinnin` to`mendegi aytqan so`zleri dıqqatka sazawar: «Batıs liderleri keleshek kapitalizmdiki, kommunizm liderleri keleshek kommunizmdiki deydi. Men ha`r ekewine de qosılmayman. İnsaniyat urıslardın` aldın alalsa ha`m ha`zirgi

zamandag`ı kelispewshiliklerge shek qoyılsa, sonda ja`miyet ha`m ma`deniyatta hu`kimran kapitalizm de sotsializm de emes, o`zine ta`n tip integral sıpatındag`ı ja`miyet tipi boladı. Bull tip kapitalizm ha`m sotsializm sisteması ha`m turmıs ta`rizi ortasında bolsa a`jep emes. İntegral ja`miyet o`zinde ko`plegen qa`driyatlardı birlestiredi. İntegral tip ja`miyet ha`r bir tipindegi keskin nuqsanlardan azat etedi».

Bunnan tısqarı, P.Sorokin ta`liymatında «qa`driyat» tu`sinigi oraylıq orınlardan birin iyeleydi. Eger Platon sistemasında oraylıq tu`sinik «ideya» bolsa, Aristotel ushın «mazmun», Bekon ushın «eksperiment», «induktsiya», Darwin ushın «ta`biyiy tan`law», «evolyutsiya» bolsa, Sorokin ushın «qa`driyat» tu`sinigi ayırıqsha a`hmiyetke iye. Ko`plegen oyshıllar og`an shekem «qa`driyat» tu`sinigi ta`biyatı haqqında pikir ju`ritken bolsa da, biraq xesh kim Pitirim Sorokin sıyaqlı bull tu`sinikti ha`r ta`repleme teren` jarıtıp bere almadı. Ol sotsilogiyada qa`driyat tu`sinigin anıq sistemag`a saldı. Onı metodikalıq ta`repten aqıllı ta`rizde tiykarlap berdi, kommentarieler berdi. Qa`driyatlardı toparlastırıw, onın` ja`miyet rawajlanıwındag`ı rolin ko`rsetiw, a`sirese, belgili bir sitemag`a salıwg`a urınıw ha`m u`lken a`hmiyetke iye.

Haqıyqat – Go`zallıq – Jaqsılıq tu`siniklerindegi u`lken ma`nis – logika ha`mde olardıń bir pu`tin sotsial putinlikke paydalı qa`driyatqa kelip taqalıwın ko`rsetti. Adamnıń ha`r qanday a`hmiyetli iskerligin a`ne sol u`sh universal tu`sinik arqalı tu`sindiriw mu`mkinligin ayttı. Bul onı biykarlaw yamasa basqası menen almasıwıw go`zlengen maqsetke alıp kelmeydi, dedi. Bul jerde de Sorokinnin` integralizm usulı qollanılg`an. Sotsial ma`deniyat, ma`deniy qa`driyatlardı, minez-qulık, dawir krizisi, simvollar, ja`miyetlik kewilsizlikler sıyaqlı ma`seleler de onın` shıg`armalarınan u`lken orın iyelegen edi. Onın` payg`ambarlarsha aytqan to`mendegi so`zleri dıqqatqa sazawar: «Bizler qanday da bir eki dawir ortasındamız. Bizin` o`lip baratırğ`an seziwlik ma`deniyatımız jasnaptırğ`an o`tmish penen ertenge jaratılıp atırğ`an keleshek ideatsional ma`deniyat bolıp tabıladı. Batıp baratırğ`an kuyashtın` nurları o`tip baratırğ`an ullı dawirdi elege shekem jarıtıp turıptı. Biraq jaqtılıq a`ste-aqırın so`nedi ha`m qalın`lasqan

qarang`ida bull ullılıktı parıq qılıw barg`an sayın qıynlasadı ha`mde isenimli joldı kirip kiyatırğ`an tu`nnen izlew kerek. «O`tiw da`wirinin` bull tu`ni onın` qorqıtıwshı qorqınıshı, kewildi ezip jiberiwshi qorqınısh» penen bizge qarap tu`se basladı. Biraq onın` tısqarısında jan`a ullı ideatsional ma`deniyat jaqtılıqtı parıq qılatug`ın jan`a awlad – keleshek adamların qutlıqlamaqta». Ol biykarg`a «qa`driyat» tu`sinigine u`lken itibar bermegen eken. O`zi qa`driyatqa aylandı. Onın` ullılıg`ı sonda, dawir qarama-qarsılıqların jaqsı sezetug`ın edi, ko`z aldına keltiretug`ın edi ha`m og`an muwapıq pikir bildirdi. Sorokin sonday degen edi: «Ma`deniy du`nyanın` ruwxıy qa`driyatları tiykarında joqarı integral qa`driyat – bul ko`rinbes hareket- haqıyqat, jaqsılıq ha`m go`zallıq birligi bolıp tabıladı».

Juwmaqlaw

P.Sorokinnin` do`retiwshilik evolyutsiyasın tiykarınan u`sh etapqa bo`lsek boladı.

Birinishi etapta (1922-jılga shekem) Sorokin bixeviorizmge tiykarlang`an sotsiologiyanın` pozitiv modelin jaratadı. Bull dawirde onın` qolınan do`relgen «Jınayat ha`m jaza, erlik ha`m sıylıq» (1913), «O`zine xas qılıw bul ja`miyetlik qubılıs» (1913), «Sotsiologiya shegarası ha`m predmeti» (1913), «Sotsiologiya siteması» (1920), «Ashıq faktor sıpatında» (1921) miynetler jaratıladı.

Ekinshi etap (1922-1930), birinshi dawirdin` dawamı sıpatında xarakterlenedi. P.Sorokin tiykarınan «sotsial stratifikatsiya» ha`m «sotsial mobillik» ti «Sotsial revolyutsiya» (1927) ha`m «Sotsial mobillik» (1928) kitabında jaylastıradı.

U`shinshi etap bull o`zinin o`mirinin` tu`pkilikli ko`rip shıqqanı menen xarakterlenedi. Birinshi na`wbette ma`deniyat mashqalaları ayıladı. Bunda ma`deniyat sotsiologiyasının` integral sistemasın do`retti. 30-50 jıllar onın` do`retiwshiliginin` en` shoqqısına jetken dawiri bolıp esaplanadı. Ol sistemalıq «Ja`miyet, ma`deniyat ha`m shaxs» (1945) miynetin jazadı. Du`nyadag`ı belgili to`rt tomlıq «Sotsial ha`m ma`deniy dinamika» (1937-1941) monografiyasın pitkerdi.

P.Sorokinnin` pikiri boyınsha, sotsiologiya predmeti bull organikalıq ha`m organikalıq emes ta`biyattan parqlı rawishtegi adamlar arasındag`ı qarım-qatnas. Putkil sotsiologiya avtor ta`repinen teoriyalıq ha`m praktikalıq sotsiologiyag`a bo`linedi.

P.Sorokin sonday alımlar taypasına kiredi, ol tan`lag`an ilimnin` ko`semi boldı. Batısta ol XX a`sirdin` belgili klassikleri O.Kont, G.Spenser, M.Veber sıyaqlı danqqa eristi.

Haqiqatında da bull rus – amerikan sotsiologı ja'miyet pikirine ha'm sotsiologiya ilimine ullı ules qostı. Integrallıq jantasıw Sorokinge individual is hareketi ha'm ha'r qanday sotsial ma'deniy sistemanın` negizin qurawshı ma'deniy baylıqtı ta'riyplewge imkan beredi.

«İnsaniyattın` bas wazıypası haqiqat, jaqsılık ha'm go'zallıqtı tınımsız jaratıw, toplaw ha'm jetilistiriw bolıp esaplanadı», - degen edi ullı alım Pitirim Sorokin. Onın` bull pikirleri hamme ushın, a'sirese, sotsiologlar ushın wa'siyatnama boldı. P.Sorokinnin` 40-jıllarda jazg'an ko'plegen shıg'armaların, sonın` ishinde «Dawirimizdin` krizisi», «İnsan ha'm ja'miyettin` bahıtsızlıg'ı» shıg'armaları Batıs Evropada sonday ataqlı boldı, hatte onın` a'tirapında tu'rli ba'sekelerge alıp keldi. Biraq bull shıg'armalardı ko'pshilik durıs, a'dalatlı bahalay almadı. Hatte onın` sha'girtleri bolg'an T.Parsons ha'm R.Mertonlar da unamlı bahalay almadı.

Pitirim Sorokin qansha sotsiolog bolsa sonsha sotsiologiya boladı, degen pikirde u'lken ma'ni bar edi. Bull pikirdi o'z sha'girtleri tımsalında da ko'rdi, sınadı. O'mirinin` song'ı jıllarında jazg'an «Bu'gingi ku'n sotsiologiyalıq teoriyaları» shıg'arması da u'lken danq qazandı. Bul shıg'armag'a ol logikalıq ta'repten jantasıp, zamanago'y sotsiologiyalıq pikirler rawajlanıwın analiz qıldı, struktural ha'm dinamikalıq sotsiologiyada integral sistemanı qollaw kerekligin ja'ne bir ma'rte da'liyllep berdi.

Onın` Amerika sotsiologiyasındag'ı abıroyı so'zsiz u'lken edi. Bunı 1964-jıl 75 jasında Amerika Sotsiologlar Assotsiatsiyasının` baslıg'ı etip saylang'anlıg'ında da ko'riw mu'mkin. Pitirim Sorokin bul hu'rmetli lawazımda bolg'anlıg'ında sotsiologiyanın` rawajlanıwına ju'da u'lken itibar berdi. Ol «Zamanago'y sotsiologiya, a'lbette, o'zinin unamlı qaddin ko'teredi ha'm ullı sintez jolına jan'a qademlerdi qoyadı», dep ulıwma sotsiologiya rawajlanıwının` jan'a dawiri baslang'anlıg'ın boljadı. A'sirdin ortalarında Amerikada hu'kumetke qarsı shıg'ıwlar, radikal studentlerdin` aktiv ha'reketleri ha'wijge shıqqan waqıtta Pitirim Sorokin bull waqıyalardan shette qalmadı. Ol AQSh hukumetinin` Vetnam urısındag'ı qatnasıwın ashıqtan-ashıq kritikaladı. Kekselik jıllarında hesh ha'm

haqıyqat, a`da`lat jolınan sheginbedi. Pitirim Sorokin o`mirinin` aqırğ`ı eki jılı awır kesellik penen o`tti. 1968-jılı 11-fevralda Kembridj jaqınıdag`ı, Vinchesterdegi u`yinde du`nyadan o`tti.

Onın` qaza ku`ni Amerika Sotsiologlar Assotsiatsiyası sotsiologiya pa`nine tiyisli en` jaqsı kitapları ushın Sorokin atındag`ı Laureat sıylıg`ı sho`lkemlestirildi ha`m onı ha`r jılı tapsırıw ma`resimi da`sturiy tu`s aldı.

Ha`zirgi dawirde P.Sorokin do`retpelerine sırt el ha`m Rossiyada u`lken itibar o`sip barmaqta. Onın` ideyaları haqıyqatlıq ju`zege shıg`ıwda aktual ma`selege aylanbaqta.

Ha`zirgi waqıtta P.Sorokin ilimiy do`retiwshiligine qızıg`ıwshılıqtın` barg`an sayın o`sip kiyatırğ`anının` ja`ne bir sebebi, bul onın` genial boljawlarının` shın ha`m teren`ligi menen baylanıslı.

Ha`zir, mısalı, Rossiya ha`m AQSh arasında ekonomikalıq, sotsiallıq ha`m siyasiy du`zimde, ilimiy, diniy, ideologiyalıq ko`z-qaraslarında printsipal ayırmashılıqtı tabıw qıyın, al bull bolsa o`z na`wbetinde Sorokinnin` bull eki ma`mleket konvergentsiyasının` tendentsiyası haqqındag`ı boljawın tastıykladı.

P.Sorokinnin` ja`miyettin` o`zinin` ishindegi globallıq qa`driyatlıq bag`darlanıw g`ana, insaniyat ja`miyeti turaqlıg`ının`, keleshektegi rawajlanıwının` ha`m parawanlıg`ının` kepili bolıwı mu`mkin, ekonomika ha`m siyasat tarawındag`ı basqa hesh qanday shara krizisti saplastırıwda ja`rdem bere almaytug`ınlıg`ı haqqındag`ı qag`ıydası bu`gingi ku`n du`nyasının` jag`dayı ushın ju`da u`lken a`hmiyetke iye.

Professor Garold Braun, «Bizın` ja`miyetimizdin` qaysı ta`repke ketetug`ınlıg`ına baylanıslı, Pitirim Sorokinnin` boljawları derlik ju`z protsent o`zin aqladı», - dep esaplaydı. Biraq, ilimpazdın` boljawlarının` da`liyllengenligi ha`mme ilimpazlar ushın emes, al onın` qaldırğ`an miyrasları menen teren` tanısqa ha`m tu`singenler ushın tu`sinikli boldı. A`hmiyetli wazıypalardın` biri – Pitirim Sorokinnin` tiykarg`ı miynetleri menen jaqsılap tanısıp, u`yrenip shıg`ıwdan ibarat.

P.A.Sorokinnin` rus tilindegi tiykarg`ı miynetlerinin` bibliografiyası

1910 jıl

1. Пережитки анимизма у зырян //Изв.Арханг.об-ва изуч. Рус. Севера.1910. №20, №22.
2. Рец.: Жаков К.Ф. На Севере в поисках за Памом – Бур – Мормом. СПб., 1905; В хвойных лесах СПб., 1908; Из жизни и фантазии. СПб., 1907; Очерки из жизни рабочих и крестьян на Севере.СПб., 1906 // Изв. Арханг. Об-ва изуч. Рус. Севера. 1910 №17.
3. Рец.; Шергин И.А. Богатства Севера (Зырянский край). М., 1908 // Изв. Арханг. Об-ва изуч. Русю Севера. 1910 № 12

1911 jıl

4. Гамсун и Верхарн как выразители современных дум и настроений // Всеобщий журнал. 1911. № 11
5. Главнейшие теории прогресса в современной социологии // Вестник знания. 1911 №9.
6. К вопросу об эволюции в прогрессе // Вестник психологии, криминальной антропологии и гипнотизма. 1911. вып.3. Отд. изд.: СПб., 1911.
7. К вопросу об эволюции семьи и брака у зырян // Изв. Арханг. Об-ва изуч. Рус. Севера. 1911. №1.; № 5.
8. Печорская экспедиция и колонизация зырянского края // Там же. № 8-9; №11.
9. Пестрое кружево: (Дорожные заметки) // Вологодский листок.1911. № 252, 253, 255, 268, 273, 274, 277, 279, 284, 286, 288.
- 10.Современные зыряне // Арханг. об-ва изуч. Рус. Севера. 1911 № 18; № 22; №23;№24.

- 11.Рец.: Наторп П. Социальная педагогика: Теория воспитания воли на основе всеобщности. СПб., 1911. // Вестник психологии, криминальной антропологии и гипнотизма. 1911. Вып. 4.
- 1912 jil**
- 12.Бард жизни: (Уолт Уитмен, 1819 –1892) // Всеобщий журнал. 1912. № 2.
- 13.К основанию социологической секции Исторического общества при СПб ун-те // Запросы жизни.1912. № 48.
- 14.Л.Н. Толстой как философ// Вестник психологии, криминальной антропологии и гипнотизма. 1912. Вып. 4-5. То же: М.: Посредник, 1914. 27.с. Рец.:Сев.зап., № 10-11
- 15.Социальная реальность // Вестник психологии, криминальной антропологии и гипнотизма. 1912. Т. 9. Вып. 3.
- 16.4-й Международный конгресс по истории религий // Запросы жизни. 1912. №46.
- 17.Рец.: Быков Н. Как делается история: Опыт исторического миропонимания. СПб.: 1912 // Там же № 42.
- 18.Рец.: Воронов Н.Г. Основания социологии. М., 1912 // № 42.
- 19.Реф.: Жаков К.Ф. Основы эволюционной теории познания: Лимитизм. СПб., 1912 // Вестник психологии, криминальной антропологии и гипнотизма. 1912. Вып. 1.
- 20.Реф.: Колосов Е.Е. Очерки мировоззрения Н.К. Михайловского: Теория разделения труда как основа научной социологии.СПб., 1912. // Там же. Вып. 2.
- 21.Реф. Логос. Международный ежегодник по философии культуры.М., 1911-1912 Кн.2-3. //Там же. Вып. 3.
- 22.Рец.: Новые идеи в философии. Сб.1: Философия и ее проблемы;Сб.2: Борьба за физическое мировоззрение; Сб.3: Теория познания; Сб.: Что такое психология? СПб., 1912-1913 // Запросы жизни. 1912. № 39; №

- 49; Вестник психологии, криминальной антропологии и гипнотизма. 1912. Вып.3.
- 23.Реф. Бауэр А.Опыт логики морального воспитания 1912 № 21 //Вестник психологии, криминальной антропологии и гипнотизма. 1912. Вып. 3.
- 24.Реф.: Грассери Р.Де. О психосоциологии. 1912. № 3,4. //Там же.Вып. 3.
- 1913 г**
- 25.Брак в старину: Многомужество и многоженство. Рига: Наука и жизнь, 1913.
- 26.Границы и предмет социологии //Новые идеи в социологии. Сб.1. Социология: ее предмет и современное состояние. СПб., 1913.
- 27.Рец.: Кареев Н.И. // Науч. Истор. Журнал. 1914 (1913): Т.1. Вып.2; Ович А. // Заветы.1913. №11.;Рожков Н.//Соврем.мир. 1914. № 11.
- 28.Нормативная ли наука этика и может ли она ею быть // Вестник психологии, криминальной антропологии и гипнотизма.1913. Вып.4.
- 29.Преступность и ее причины. Рига: Наука и жизнь, 1913
- 30.Самоубийство как общественное явление. Рига: Наука и жизнь, 1913.
- 31.Символы в общественной жизни. Рига: Наука и жизнь, 1913
- 32.Реф.:Вагнер В. Биологические основания сравнительной психологии.Т.2. Инстинкт и разум. СПб., 1913 // Вестник психологии, криминальной антропологии и гипнотизма.1913.Вып.2.
- 33.Реф. Вопросы теории и психологии творчества. Т.4. Погодин А.Л. Язык как творчество: Психологические и социальные основы творчества речи. Происхождение языка. Харьков, 1913 // Там же. Вып. 1.
- 34.Реф.: Гернет М.Н. Смертная казнь.М.,1913. // Там же. Вып. 2.
- 35.Рец.: ФиноЖ. Агония и смерть человеческих рас. М., 1913 // Заветы.1913. № 8.; Вестник психологии, криминальной антропологии и гипнотизма.1913. Вып.1.
- 36.Рец.:Яценко А. Теория федерализма: опыт синтетической истории права и государства. Юрьев. 1912 // Заветы.1913. № 10.

1914 jil

37. Законы развития наказаний с точки зрения психологической теории права Л.И. Петражицкого // Новые идеи в правоведении. Сб. 3. Эволюция преступлений и наказаний. СПб. 1914
38. Обзор теорий и основных проблем прогресса // Новые идеи в социологии. Сб. 3. Что такое прогресс? СПб., 1914.
39. Эмиль Дюркгейм // Новейший энц. словарь Брокгауза и Ефрона. СПб., 1914. Т. 17.
40. Преступление и кара, подвиг и награда: Социологический этюд об основных формах общественного поведения и морали. СПб.: Изд-во Я.Г. Долбышева, 1914. (На титуле стоит «1914», фактически же книга вышла в 1913 г.)
41. Социальная роль и будущее войны. Фрагмент статьи из газеты «Вечернее звено». 1914. № 11 // Бюлл. лит-ры и жизни. 1914. № 3.
42. Эмиль Дюркгейм о религии // Новые идеи в социологии. Сб. 4. Генетическая социология. Ч. 1. СПб., 1914.
43. Счастливое поколение // Северный гусляр. 1914. № 4, 28 ноября. Стб. 1-6 (подп.: «Римус»).
44. Немножко о партиях и беспартийности. О невежестве и знании // Северный гусляр. 1914. № 5, : декабря. Стб. (-16 (подп.: «Римус»).
45. «Проклятое наследство»; (Трагический дуализм человека) // Северный гусляр. 1914. № 7.
46. Рец.: Новые идеи в правоведении. Сб. 1. // Заветы. 1914. № 6.
47. Рец.: Вопросы теории и психологии творчества. Т. 5. (1. Теория творчества. П. Мифотворчество). Харьков. 1914. // Вестн. Европы. 1914. Кн. 3.
48. Рец.: Звоницкая А. Опыт теоретической социологии. Т. 1. Социальная связь. Киев, 1914. // Заветы 1914. № 3.; Науч. Истор. Журн. 1914. Т. 2. № 4.
49. Рец.: Маллер-Лиэф Ф. Фазы любви. М., 1913 // Заветы. 1914 № 5.

1915 jil

50. На распутье трех дорог: Война и отношение к ней русской общественной мысли // Ежемес. Журнал. 1915. № 9-10.
51. «Третья» школа и спор «классиков» с «социологами» в уголовном праве // Юрид. Вестн. 1915. Кн. 11. Отд. Изд. М.: Тип. Г. Лиснера и Д. Собко, 1915.
52. Проблема новой социальной педагогики: Нечто утопическое, но могущее быть реальным, может быть, бесполезное, но наводящее на размышление // Северный гусляр. 1915. № 1, № 2.
53. Современная любовь // Северный гусляр. 1915. № 4, № 5, № 6.
54. Рец.: Жижиленко А.А. Наказание. Его понятие и отличие от других правоохранительных средств. Пг., 1914 // Вестник Европы. 1915. Кн. 6.
55. Рец.: Вагнер В. Биопсихология. СПб., 1914 // Там же. Кн. 7.
56. Рец.: Ван-Кан. Экономические причины преступности // Там же. Кн. 3.
57. Рец.: Вопросы теории и психологии творчества. Т. 6. Вып. 1. История и теория эстетики. Харьков, 1915. // Вестн. Европы. 1915. кн. 10
58. Рец.: Штейнметц. Философия войны. Пг., 1915 // Там же 1915. Кн. 7.

1916 jil

59. Воспоминания // День. 1916. 24 марта.
60. Последние дни М.М. Ковалевского // Бирж. ведомости. 1916. 24 марта
61. Памяти дорогого учителя и обожаемого друга // Рус. Ведомости. 1916. 24 марта.
62. М.М. Ковалевский как профессор // Путь студенчества. 1916. май.
63. Исповедь М.М. Ковалевского // Бирж. Ведомости. 1916. 28 марта. Рец.; Е.П. Перед лицом смерти // Земщина, « апр.; Голос Руси, 29 марта.
64. М. Ковалевский и его западные друзья // Бирж. Ведомости. 30. 1у. 1916.
65. Знание как фактор поведения // Ежемес. Журн. 1916. № 7-8, № 9-10
66. Кризис современной семьи: Социологический очерк // Там же. № 2., № 3.
67. О лжи // Там же. № 1.

- 68.Памяти П.А. Покровского // Там же. № 9-10.
 - 69.Рец.: Кистяковский Б.А. Социальные науки и право: Очерки по методологии социальных наук и общей теории права. М., 1916. // Вестн.Европы.1916.Кн.8.
 - 70.Рец.: Гернет М. Преступление и борьба с ним в связи с эволюцией общества. СПб., 1915 // Вестн.Европы.1916. № 5.
 - 71.Рец.: Самозащита. Пг.М., 1916. // Ежемес. Журн. 1916. № 2.
 - 72.Рец.: Мак-Дауголл У. Основные проблемы социальной психологии. М., 1916. //Вестн.Европы.1916.Кн.2; Бюлл. Литературы и жизни. 1917. Кн.3.
 - 73.Рец.: Новый труд о бентаме (Покровский П.А. Бентам и его время.Пг., 1916) // Вестник психологии, криминальной антропологии и педологии. 1916.Вып.5.
 74. Рец.: Роберти Е. Де. Понятия разума и законы Вселенной. Пг.,1914. // Вестн. Европы.1916. Кн.3.
 - 75.Рец.: Розенберг Э.В. Экономия страданий: Общее понятие наказания и основные принципы его применения. Пг., 1916 // Право.1916. № 48.
- 1917 jil**
- 76.Автономия национальностей и единого государства. Пг.: Набат, 1917.
 - 77.Вечный мир и всемирное единение народов. Пг.: Революция. Мысль, 1917.
 - 78.Вихрь неумирающей жизни: Памяти Э.Верхарна // Ежемес. Журнал.1917. № 1.
 - 79.Заметки социолога (Фрагмент ст. из газеты «Воля народа», 1917. № 131) // Бюлл. Лит. Жизни. 1917. Кн. 11-12.
 - 80.К вопросу о первобытных религиозных верованиях у зырян //Изв. Волог. Об-ва изучения Сев.края.1917.Вып.4.
 - 81.Категория «должного» и ее применимость к изучению социальных явлений // Юрид. Вестник.1917.Кн.17
 - 82.О свободах: Неотъемлемые права человека и гражданина. Пг.: Революция.мысль.1917.

83. Основы будущего мира. Пг.: Библиотечка копейка, 1917.
84. Политическая программа Временного правительства // Ежемес. Журнал. 1917. №2-4.
85. Причины войны и пути к миру. Пг.: Н.Н. Карбасникова, 1917.
86. Проблемы социального равенства. Пг.: Револ.мысль, 1917.
87. Словесный фетишизм (Фрагмент статьи из газеты «Воля народа». 1917 № 136) // Бюлл. литературы и жизни. 1917. Кн. 9-10
88. Структура современной догматики уголовного права // Вестник психологии, криминальной антропологии и педологии. 1917. Вып. 1-2; Вып. 3-5.
89. Теория факторов М.М. Ковалевского // М.М. Ковалевский – ученый, гос. и обществ. Деятель и гражданин: Сб. статей. Пг., Формы правления. Пг.: Изд. журн. «Нужды деревни», 1917.
90. Что нужно народу. Монархия или республика? Пг.: Тип. АО изд-ва А.А. Каспари, 1917.
91. Что такое монархия и что такое республика? Пг.: Револ.мысль, 1917.
92. Что такое социализм? Пг.: Револ.мысль, 1917.
93. Кому и как выбирать в Учредительное собрание. М., 1917
94. Рец.: Ропшин В. (Савинков Б.) Во Франции во время войны. М, 1916 // Ежемес. журнал. 1917. № 1..
95. Письмо в редакцию (о выходе из состава редакции газеты «Дело народа») // Дело народа. 1917. № 19.

1918 jil

96. Демократия и ее политические задачи. Сб. статей П.Сорокина, М.Маслова, М.Вишнякова, Н.Печорина. Пг., М., 1918
97. Письмо в редакцию // Крестьянские и рабочие думы Вел. Устюг, 1918 № 75. То же: Отречение Питирима Сорокина // Правда. 1918. № 252.
98. Программа по изучению зырянского края. Яренск, 1918.

1919 jil

99. Социальная аналитика и социальная механика (Краткое содержание цикла лекций). Пг., 1919.
100. Техника научной работы // Социологический и социобиблиологический ин-т. Пг., 1919
101. Программа по социологии. СПб., 1919.
102. Курсы для преподавания социологии // Социобиблиол. Вестник. 1919. № 4-6.
103. Элементарный учебник общей теории права в связи с учением о государстве. Ярославль: Изд-во Яросл. Кредит. Союза кооперативов, 1917, (Пособие для коопер. обществ. школы и курсов. № 7). Рец.: А. // Вестн. Лит. 1920. № 9.
104. Рец.: Бехтерев А. Общие основания рефлексологии. Пг., (!*. // Социобиблиол. Вестник. 1919. № 4-6.
105. Рец.: Гессен И. В. Искания общественного идеала. Пг., 1918.
106. Рец.: Каутский К. Национальные проблемы. Пг., 1918.; Лазерсон М. Я. К международной постановке еврейского вопроса. Пг., 1917.
107. Рец.: Кропоткин П. Взаимопомощь как фактор эволюции. М., 1919.
108. Рец.: Магазинер Я. М. Лекции по государственному праву. Пг., 1919.
109. Рец.: Тахтарев К. М. Общество и государство и закон борьбы классов. Пг., 1918.

1920 jil

110. Еще об Андрее Белом // Вест. Литературы. 1920. № 8.
111. П. Л. Лавров как социолог // Сб. «Вперед». Пг., 1920.
112. Система социологии в «2-х т. Пг.,: «Колос», 1920.
113. Общедоступный учебник социологии. Ярославль: Изд-во Яросл. Кредит. Союза кооператоров, 1920. У1, 291, 1У с. (Пособие для коопер. Обществ. Шк. и курсов № 9).

114. Голод как фактор: Влияние голода на поведение людей, социальную организацию и общественную жизнь. Пг.: Колос, 1922 (Набор рассыпан. Сохранились первые 280 с.).
115. Рец.: Карсавин Л.П. Введение в историю (Теория истории). Пг., 1920. //Вест. Лит. № 10.
116. Рец.: Лилина З. От коммунистической семьи к коммунистическому обществу. Пг., 1920. //Вестн.лит. № 8.

1921 jil

117. Влияние профессии на поведение людей и рефлексология профессиональных групп //Вопросы изучения и воспитания личности. 1921. № 3.
118. Голод и убеждения (идеология) человека. //Артельное дело. 1921. № 9-16.
119. Заветы Достоевского // Там же № 17-20.
120. Достоевский как социолог // Летопись Дома литераторов. № 1.
121. Программа и методы исследования профессиональных групп, профессионального отбора и профессиональной деформации //Вопросы изучения и воспитания личности. 1921. № 3.
122. «Смена вех» как социальный симптом //Вестн. Лит. № 12. Полемика: Изгоев А.С. Власть и личность // Вестн. Лит. № 1.

1922 jil

123. Влияние войны на состав населения, его свойства и общественную формацию //Экономист. 1922. № 1.
124. Влияние голода на социально-экономическую организацию общества // Там же. № 2.
125. Война и милитаризация общества // Артельное дело. 1922. № 1-4.
126. Голод и идеология общества // Экономист. 1922. № 4-5.
127. Голод и психические переживания // Психиатрия, неврология и экспериментальная психология. 1922. Вып. 1.
128. Начало великой ревизии //Вестн. Лит. 1922. № 2-3.

129. Об «англо-саксонской позиции» //Утренники.1922. Кн. 1
130. Основные проблемы социологии П.Л. Лаврова //П.Л. Лавров: Статьи, воспоминания, материалы. Пг., 1922. то же СПб., 1922ю
131. Отправляясь в дорогу: (Речь на торжественном собрании в день 103-й годовщины Петербургского университета, 21 февраля 1922 г.) // Утренники. 1922. Кн. 1.
132. Состояние психологии в Америке за последние годы (с 1914 по 1918 гг.) //Вопросы изучения и воспитания личности. 1922. № 4-5.
133. Состояние русской социологии за 1918 –1922ю № 10.
134. Тезисы к публичному научному диспуту по поводу «Системы социологии». Пг.: Колос, 1922.
135. Социология как объективная наука (автореферат). Пг.,1922.
136. Рец.: Бухарин Н.И. Теория исторического материализма: Попу. Яр. Учебник марксист.социологии. Пг., 1922. //Экономист. 1922. № 3.
137. Васильев Н.А. Вопрос о падении Западной Римской Империи и античной культуры в связи и теорией истощения народов и человечества. Казань, 1921 // Там же № 4-5.
138. Рец.: Лазерев П.П. Физико-химические основы высшей нервной деятельности. М., 1922. //Вестн. Лит. 1922. № 2-3
139. Рец.: Франк С.Л. Очерк методологии общественных наук. М., 1922. //Экономист. 1922. № 3.
140. Рец.: Яковенко Б. Философия большевизма. Берлин,1921. //Летопись Дома литераторов. 1922. № 3.
141. Рец. : Жижиленко А. Преступность и ее факторы. Пг., 1922; Тарле Е. Печать при Наполеоне 1. Пг., 1922 // Утренники. Кн. П.
- 1922 –1923 jillar**
142. Нравственное и умственное состояние России // Воля России (Прага). 1922. № 4.
143. Еще раз о моральном состоянии России (ответ Е.Д. Кусковой) // Воля России. 1923. № 1.

144. На лоне природы //Современные записки. Париж, 1923. № ХУ (II).
145. То, что забывается //Крестьянская Россия. Прага. 1923.
146. Россия после НЭПа .
147. Город и деревня.
148. Современное состояние России. Прага. 1922.
149. Система социологии. 2-е изд., сокращ. Прага: Хутор, 1923 (1924).
Содерж.: Т. 1. Соц. аналитика, ч. 1. Учение о строении простейшего (родового) социального явления.
150. Популярныe очерки социальной педагогики и политики. Ужгород, 1923.
151. В новую жизнь (рассказ) // Малыши: Сборник рассказов и стихотворений. Книжка III. М. Пг., 1923. (подп. «С. Вьюгов»).
152. Идеология аграризма. Прага: Хутор, 1924.

1944 – 1946 jillar

153. Причины войны и условия мира // Новый журнал. 1944. № 7.
154. Течение социальных отношений, войн и революций // Грани. 1946. № 2.

Ha`zirgi dawir qayta basılımları ha`m awdarmaları

1. Автографы Питирима Сорокина // СОЦИС. 1989. №2.
2. Главные тенденции нашего времени. М.: ИНИОН, 1993.
3. Голод и идеология общества //Квинтэссенция: Филос. альманах. М., 1990.
4. Дальняя дорога: Автобиография. М.: ТЕРРА, 1992.
5. Долгий путь: Автобиографический роман. Сыктывкар: «Шинас», 1991.
6. Долгое путешествие // За и против. 1991. № 4, № 5, № 6.
7. Духовный облик М.М. Ковалевского как мыслителя // СОЦИС. 1989. № 3.
8. Забытый фактор войны //СОЦИС. 1999. № 11.
9. Историческая необходимость // СОЦИС. 1989. № 6.
- 10.Моя философия – интегрализм. //СОЦИС.1992. № 10.
- 11.Общедоступный учебник социологии. Статьи разных лет. М.: Наука, 1994.
- 12.Основные черты русской нации в двадцатом столетии // О России и русской философской культуре. Философы русского послеоктябрьского зарубежья. М., 1990.
- 13.Письма П. Сорокина в научный совет АН СССР по комплексной проблеме «История мировой культуры // СОЦИС. 1987. № 5.
- 14.Предмет социологии и ее отношения к другим наукам: (Фрагменты монографии «Система социологии» в2-х т. Пг.: Колос., 1920). Барнаул. 1990.
- 15.Преступление и кара, подвиг и награда. Социологический этюд об основных формах общественного поведения и морали. Спб.: РХГИ, 1999.
- 16.Россия после НЭПа (к 5-летнему юбилею Октябрьской революции) // Вестник РАН. 1991. № 2.

17. Система социологии. Т. 1. Сыктывкар, 1991.
18. Система социологии. В 2-х т. М.: Наука, 1993.
19. Интеллигенция и власть // Философские науки. 1992. № 1.
20. Сорокин П.А. : документы и материалы // Рубеж 92. Вып. 4. Сыктывкар, 1992.
21. Современное состояние России (Публ. В.В. Сапова, предисл. В. Шубкина // Новый мир. 1992. № 2, 3 №.
22. Социальная и культурная динамика. Исследование изменений в больших системах искусства, этики и права и соц. Отношений. (Фрагменты подг. к печ. и предисл. З.В. Каганова, П.Е. Сивококова) // Вестн. Мос. ун-та. Сер.7. Философия. 1993. № 1.
23. Социальный прогресс и принцип счастья (Публ. Ю.А. Согомонова // СОЦИС. 1988. № 4.
24. Социологические теории современности. М.: ИНИОН, 1992.
25. Социологическая динамика и эволюционизм // Американская социол. мысль: Тексты (Ред. В.И. Добреньков. М.: МГУ, 1994.
26. Таинственная энергия любви (Публ. В.В. Сапова, перевод – Т. Васильева // СОЦИС. 1991. № 8, № 9.
27. Социология вчера, сегодня и завтра // Социологические исследования. 1999. № 7.
28. Страницы из русского дневника // Рубеж: Альманах социальных исследований 1991. Сыктывкар, 1991.
29. Условия и перспективы мира без войны // Социологические исследования. 1999. № 5.
30. Человек. Цивилизация. Общество (Сер. Мыслители XX века). М.: Политиздат, 1992.
31. Человек и общество в бедствии // Парма. 1991ю № 2/3.
32. Этнографические этюды: Сб. этногр. ст. Сыктывкар: Коми кн. Изд-во, 1999.

- 33.Заметки социолога: социологическая публицистика. Спб.: Алетейа, 2000.
- 34.Колонизационные вождедения // СОЦИС. 1990. №2.
- 35.Общие черты различия между Россией и США // СОЦИС. 1993. №8.
- 36.Обзор циклических концепций социально-исторического процесса // СОЦИС. 1998. №12.
- 37.Социализм и социальное равенство // СОЦИС. 2001. №5.

P.A.Sorokinnin` do`retiwshiligine bag`ishlang`an tiykarg`i miynetlerdin` dizimi

1. Белова Т.П. П.А. Сорокин и Э.Кассирер о характере общественного развития в XX столетии //Социология в Санк-Петербурге и Санк-Петербургском университете. Тезисы Всероссийской научной конференции, посвященной 10-летию факультета социологии. СПб.:ТОО ТК «Петрополис», 1999.
2. Бондаренко В.М. Питирим Сорокин и социокультурные тенденции нашего времени. К 110-й годовщине со дня рождения // Социологические исследования. 1999. № 7.
3. Вишнякова-Вишневецкая И.П. Социология в Петербургском университете // Социология в Санкт-Петербурге и Санкт-Петербургском государственном университете. Тезисы Всероссийской научной конференции, посвященной 10-летию факультета социологии. СПб.: ТОО ТК «Петрополис», 1999.
4. Гусев К.А. Кризис правового сознания: факторы и возможные пути преодоления (П. Сорокин и П. Новгородцев) // Социология в Санкт-Петербурге и Санкт-Петербургском университете. Тезисы Всероссийской научной конференции, посвященной 10-летию факультета социологии. СПб.: ТОО ТК «Петрополис».1999.

5. Головки Э.П. Социология революции в интерпретации П. Сорокина // Вопросы исторического материализма и критика некоторых концепций буржуазной социологии. М.: Изд. МГУ, 1969.
6. Головки Э.П. Теория конвергенции П. Сорокина // Вестник МГУ. Серия 7. Философия. 1973. № 1.
7. Голосенко И.А. Из эпистолярного наследия Питирима Сорокина: переписка с И.А. Голосенко // Журнал социологии и социальной антропологии. 1998. том 1, № 1.
8. Голосенко И.А. Социология Питирима Сорокина: русский период деятельности. Самара: Социол. центр. «Социо», 1992.
9. Голосенко И.А. Питирим Сорокин как историк социологии // Журнал социологии и социальной антропологии. 1998. № 4.
10. Голосенко И.А. Питирим Сорокин: судьба и труды. Сыктывкар: Коми кн. изд-во, 1991.
11. Голосенко И.А. Социология Питирима Сорокина // История буржуазной социологии первой половины XX века. М., 1979.
12. Джеффрис В. Интегрализм П.А. Сорокина: новая общественная наука и реконструкция человечества // Социологические исследования. 1999. № 11.
13. Джонстон Б. Питирим Сорокин и социокультурные тенденции нашего времени // Социологические исследования. 1999. № 6.
14. Джонстон Б. Сорокин и Парсонс в Гарварде: институтский конфликт и происхождение ведущей традиции // Вестник МГУ. Серия 18. Социология и политология. 1995. № 2, № 3.
15. Джонстон Б. Экзистенциальная феноменология и социология Питирима Сорокина // Журнал социологии и социальной антропологии. 1999. № 2.
16. Дойков Ю.В. Питирим Сорокин // США: экономика, политика, идеология. 1992. № 6.

17. Дойков Ю.В. Питирим Сорокин и Осип Мандельштам //Звезда 1998. № 1.
18. Зиглина Т. Кризис современного западного общества в контексте теории социокультурной динамики П.А. Сорокина //Вестник МГУ. Серия 18. Социология и политология. 1997. № 1.
19. Каганова З.В., Сивконь П.Е. Питирим Сорокин: пути истории, итоги жизни, результаты деятельности //Вестник МГУ. Серия ?.Философия. 1993. № 1.
20. Канев С.Н. Путь Питирима Сорокина. Сыктывкар, 1990.
21. Кареев Н.И. П.А. Сорокин //Основы русской социологии. СПб.: Изд-во Ивана Лимбаха, 1996.
22. Кравченко С.А. Творческое наследие П. Сорокина и реформирование российского общества //Социология в Санкт-Петербурге и Санкт-Петербургском государственном университете. Тезисы Всероссийской научной конференции, посвященной 10-летию факультета социологии. СПб.: ТОО ТК «Петрополис».1999.
23. Яковец Ю.В. Великие прозрения Питирима Сорокина и глобальные тенденции XXI векаю Мю: МКФ. 1998.
24. Яковец Ю.В. Великие прозрения Питирима Сорокина // СОЦИС.1999. № 6.

Paydalanilg`an a`debiyatlar dizimi

I. O`zbekstan Respublikasining Nizam ha`m hujjetleri

1. «Uzbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi». - T.: Uzbekiston, 2011. 40 b.
2. Uzbekiston Respublikasining Ta`lim to`g`risidagi Qonuni. «Barkamol avlod – Uzbekiston taraqqietining poydevori». - T.: Sharq, 2001.
3. Uzbekiston Respublikasining «Kadrlar tayarlash Milliy dasturi». «Barkamol avlod – Uzbekiston taraqqietining poydevori». - T.: Sharq, 1997.

II. O`zbekstan Respublikasi prezidentinin` shug`armalari

4. Karimov I.A. Yuksak manaviyat – engilmas kuch. T.: «Manaviyat», 2008, 176 b.
5. Karimov I.A Eng asosiy mezon – h`aet h`aqiqatini aks ettirish. T.: “Uzbekiston”, 2009. – 24 b.
6. Karimov I.A. Jah`on moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, Uzbekiston sharoitida uni bartaraf etishning ywllari va choralari. T.:“Uzbekiston”, 2009. – 56 b.
7. Karimov I.A Uzbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. T.: “Uzbekiston”, 2011. – 440 b.
8. Karimov I.A Osio taraqqiet banki boshqaruvchilar Kengashi 43- yillik majlisining ochilish marosimidagi nutq.” Xalq so`zi”,2010 yil 4 may.
9. Karimov I.A Mamlakatimizda demokratik isloh`otlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontseptsiyasi (Uzbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qwshma majlisidagi maruza), T.”Uzbekiston”, 2010, 56 b.
10. Karimov I.A. 2012 yil vatanimiz taraqqietini yangi bosqichga ko`taradigan yil bo`ladi. 2011 yilning asosiy yakunlari va 2012 yilda Uzbekistonni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning ustuvor ywnalishlariga bag`ishlangan Vazirlar

Mah'kamasining majlisidagi maruza. – T.: Uzbekiston, 2012. – 36 b.

III. Sabaqlar

11. Aliev B., Mullajonova M., Rah'monov B. Sotsiologiya. Darslik – T.: "Iqtisodiet" nashrieti, 2011, 334 bet.
12. S.Nosirxwjaev, T.Sultonov va boshqalar. Sotsiologiya. Darslik. T.: 2010, 241 b.
13. Sotsiologiya. Osnovı obshey teorii: uchebnik/ otv.Red.G.V.Osipov, L.N.Moskvichev. 2-e izd., ispr. Ī dop. M.: Norma, 2008.- 912 s.
14. Kravchenko A.Ī Sotsiologiya: uchebnik. – M.: TK Velbi, Īzd-vo Prospekt, 2008.-536 s.
15. Kravchenko A.Ī Sotsiologiya: Uchebnik dlya vuzov.- 11-e izd.,M.: Akademicheskii Proekt, 2008.-512 s.
16. Dobrenkov V.Ī, Kravchenko A.Ī. Sotsialnaya antropologiya: Uchebnik. – M.: ĪNFRA-M, 2008.-688 s.
17. Dobrenkov V.Ī., Kravchenko A.Ī. Metodi sotsiologicheskogo issledovaniya: Uchebnik - M.: ĪNFRA-M, 2008.- 768 s.
18. Sotsiologiya. Uchebnik. 2-e izd. Pod redak. prof. N.G.Skvortsova. M,Prospekt, 2010, 352 s.
19. Ekonomika i sotsiologiya truda. Ucheb. Moskva, ĪNFRA-M, 2010, 584 s.
20. Sotsialnaya antropologiya. Uchebnik. V.Ī.Dobrenkov, A.Ī.Kravchenko. M.: ĪNFRA-M., 2009, 688 s.

IV. Oqıw qollanbalar

21. B.Aliev, G'.Rafiqov, T.Sultonov, M.Mullajonova, B.Rah'monov va boshqalar. Sotsiologiya. (Oquv qwillanma). –T.:TDYuĪ nashrieti 2006. 289 b.
22. Duneviylik va ijtimoiylik (Ī.Saifnazarov, A.Muxtorov, T.Karimov va boshqalar). T.: "Chwlpon nomidagi nashriēt-matbaa ijodiy uyi, 2008, 160 b.

23. D.Raximova, M.Bekmurodov. Liderlik va tashkilot madaniyati (o`quv qo`llanma) «Akademiya», Toshkent, 2006, 104 bet.
24. Murad Sharifxodjaev, Gulchexra Axunova. Maxallya kak institut mestnogo samoupravleniya. T., 2005, 201 s.
25. Qirg'izboev Muqimjon. Fuqarolik jamiyati: nazariya va xorijiy tajriba.(monografiya) - T.: «Yangi asr avlodi», 2006. 204 b.
26. N.Twxliev, Q.Haqberdiev, Sh.Ermamatov, N.Xolmatov. Uzbekiston iqtisodieti asoslari. Toshkent, Wzbekiston milliy entsiklopediyasi davlat ilmiy nashriëti, 2006, 280 bet.
27. R.Ubaydullaeva, O.Ata-Mirzaev, N.Umarova. Uzbekiston demografik jaraenlari va ah'oli bandligi. Toshkent, "Universitet", 2006, 96 bet.
28. Abdug'ani Xolbekov. Boshqaruv sotsiologiyasi (o`quv qo`llanma) «Akademiya», Toshkent, 2007, 184 bet.
29. Slovar vitalistskoy sotsiologii. Moskva, Gardariki, 2006, 223 s.
30. Sotsiologiya. Ekzamenatsionnie otvetı. – M.: «Otvet», 2008.-40 s.
31. Sotsiologiya dlya studentov vuzov/ E.A.Abdulova; pod obsh.red S.V.Perederiya.- Rostov n/D: Feniks, 2007.-189 s.
32. Sotsiologiya v sxemax i kommentariyax : Uchebnoe posobie.-Spb.: Piter,2008.-224 s.
33. Kozırev G.İ. Sotsiologiya: 100 voprosov – 100 otvetov. – M.: Gumanitar. İzd. Tsentr VLADOS, 2007.-190 s.
34. Kravchenko A.İ Sotsiologiya v voprosax i otvetax: Ucheb. posobie.-M.: TK Velbi, İzd-vo Prospekt, 2008.-240 s.
35. Osnovı teorii kommunikatsii. Moskva., Gardariki, 2006, 615 s.
36. .A.O.Krıshstanovskiy. Analiz sotsiologicheskix dannıx. İzd. Dom GU. VShE. M., 2006, 281 s.
37. G.E.Zborovskiy, E.A.Shuklina. Prikladnaya sotsiologiya. M.,Gardariki, 2006, 176 s.
38. A.B.Tixonov. Sotsiologiya upravleniya (Teoreticheskie osnovı). M.: Kanon, 2009, 472 s.

39. L.N.Zaxarova. Psixologiya upravleniya. Ucheb.posob.M,Logos, 2009, 376 s.
40. R.N.Nemov, İ.R.Altunina. Sotsialnaya psixologiya. Teoriya i praktika. Spb.Piter, 2010, 432 s.

VIII. İnternet saytları

41. Tsentr sotsiologicheskogo obrazovaniya. – sociologu RU-Novosti.
www.sociologu.ru.
42. www.edu.uz
43. www.referat.ru
44. www.google.ru
45. www.yandex.ru
46. “Norma” 2010.

Tariyx-huqıq fakultetinin` 4-kurs studentı Mambetov Nurjannın` «Pitirim Sorokinnin` ja`miyetlik-filosofiyalıq ko`z-qarasları» atamasında jazg`an pitkeriw qa`nigelik jumısına

PIKİR

Mambetov Nurjannın` pitkeriw qa`nigelik jumısı bu`gingi ku`n iliminde aktual problemalardıń biri bolıp tabıladı.

Ha`zirgi waqıtta P.Sorokin ilimiy do`retiwshiligine qızıg`ıwshılıq barg`an sayın o`sip kiyatır. Onın` genial boljawlarının` shın ha`m teren`ligi menen baylanıslı ilimpazdın` ideyaları aktual bolıp barmaqta.

A`sirese, ha`zirgi wakıtta du`nyada ju`z berip atırğ`an waqıyalarg`a baylanıslı boljawları u`lken a`hmiyetke iye bolıp tabıladı.

Usıg`an baylanıslı studenttin` tan`lag`an temasında ko`terilgen ma`seleler tikkeley ha`zirgi zaman ja`miyetinin` rawajlanıw o`zgeshelikleri menen baylanıslı bolg`an problemalardı sheshiwge qaratılğ`an.

Mambetov Nurjannın` pitkeriw qa`nigelik jumısı kirisiw, eki bap, altı paragraf, juwmaqlaw, qosımshalar ha`m paydalanılğ`an a`debiyatlar diziminen, slaydlardan turadı. Kirisiwde izertlenip atırğ`an problemanın` aktuallıg`ına, obekti ha`m predmetine, ilimdegi izertleniw da`rejesine, teoriyalıq ha`m praktikalıq a`hmiyetine student ken` tu`rde toqtap o`tken.

U`sh paragraftan ibarat bolg`an birinshi bap, P.Sorokinnin` ilimpaz-izertlewshige aylanıwı dep atalg`an bolıp, ol P.Sorokin dawirindegi sotsial ortalıq ha`m onın` ilimge kirip barıwı, P.Sorokinnin` teoriyalıq sotsiologiyası ha`m onın` ilimiy kontseptsiyaları, sonday-aq alımnın` sotsioma`deniy o`zgerisler dinamikası teoriyası ha`m sotsial rawajlanıw ha`m sotsial o`siwdin` dereklerine bag`ishlang`an.

Ekinshi bap (ol da u`sh paragraftan ibarat) P.Sorokinnin` sotsial stratifikatsiyası ha`m ilimge qosqan u`lesleri dep ataladı ha`m ol jerde

P.Sorokinnin` sotsial stratifikatsiyasi, O`zbekstan jaslarinin` stratifikatsiyasi ha`m alimnin` ilim ushin qilg`an xizmetleri so`z etilgen.

Solay etip, u`yrenilgen problema boyınsha juwmaklar konkret bo`lip ko`rsetilgen. Bull o`z nawbetinde studenttin` jetiskenligi desek qa`te bolmaydı.

Ulıwma alg`anda pitkeriw qa`nigelik jumısı sapalı da`rejede jazılıp, pikirlerdin` anıqlıg`ı, qıskalıg`ı, qaytalanbawshılıg`ı, ken` ko`lemdegi a`debiyatlardın` analizleniwi, studenttin` bayanlamasının` o`z betinsheligi menen ko`zge taslanadı.

Juwmaqlastırg`an xalda, Mambetov Nurjannın` jazg`an pitkeriw qa`nigelik jumısı qoyılğ`an talaplarg`a juwap beredi dep bahalawg`a boladı.

Pikir bildiriwshi:

f.i.k. S.Abayev

Tariyx-huqıq fakultetinin` 4-kurs studentı Mambetov Nurjannın` «Pitirim Sorokinnin` ja`miyetlik-filosofiyalıq ko`z-qarasları» atamasında jazg`an pitkeriw qa`nigelik jumısına

BAHALAW

P.Sorokinnin` ja`miyettin` o`zinin` ishindegi globalıq qa`driyatlıq bag`darlanıw g`ana, insaniyat ja`miyeti turaqlıg`ının`, keleshektegi rawajlanıwının` ha`m parawanlıg`ının` kepili bolıwı mu`mkin, ekonomika ha`m siyasat tarawındag`ı basqa hesh qanday shara krizisti saplastırıwda ja`rdem bere almaytug`ınlıg`ı haqqındag`ı qag`ıydası bu`gingi ku`n du`nyasının` jag`dayı ushın ju`da u`lken a`hmiyetke iye.

Usıg`an baylanıslı Mambetov Nurjannın` tan`lag`an teması ha`m teoriyalıq, ha`m a`meliy a`hmiyetke iye. Bul ilimiy jumısta student P.Sorokinnin` do`retiwshiligindegi joqarı professionlizm ha`m qaqıyqıy gumanizm, dana tu`sindiriwshi teoriya ha`m ta`sir etiwshi texnologizm, qa`driyat standartları ha`m intellekt ku`shi garmoniyaların ko`rsetiwge ha`reket qılğ`an.

İzertlew dawamında alıng`an mag`lıwmatlardı «Sotsiologiya», «Filosofiya», «Milliy g`arezsizlik ideyası, huqıq ha`m ruwhıylıq tiykarları» predmetleri boyınsha o`tilewug`ın kurslarda paydalansa boladı.

Jumıstı jazıw barısında student ken` ko`lemli ha`r qıylı monografiyalardı, ilimiy jurnallardag`ı maqalalardı o`z betinshe tu`sindiriwge ha`reket etken.

Ulıwma alg`anda, pitkeriw qa`nigelik jumıslarına joqarı oqıw orınlarında qoyılatug`ın talaplarg`a Mambetov Nurjannın` izertlew jumısı juwap beredi.